

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

2

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

2

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

VLADAS SIRUTAVIČIUS

**„KOVA UŽ LIETUVIŲ KALBOS TEISES“, ARBA DAR KARTĄ APIE
„MURZINTOJŲ“ BYLĄ (ANTISEMITIZMAS IR JO RAIŠKA LIETUVOS
VIEŠAJAME GYVENIME 1922–1924 M.)**

Lietuvos miestuose ir miesteliuose 1923 metais su pertraukomis masiškai buvo visaip gadinami nelietuvių kalba parašyti vieši užrašai. Paprastai buvo teplojamos žydų, taip pat lenkų, o Klaipėdoje ir vokiečių kalbomis parašytos iškabos, skelbimai. Šie įvykiai dar amžininkų buvo pavadinti „murzinimu“. Viešų užrašų tautinių mažumų kalbomis murzinimo akcija buvo aptarinėjama to meto lietuviškoje ir nelietuviškoje spaudoje. Klausimą svarstė vyriausybė, apie murzinimo faktus diskutuota Lietuvos Respublikos seime. Tuomet dažnai teigta, jog užrašų gadinimo akcijos tikslas buvęs lietuvių kalbos prestižo viešajame gyvenime įtvirtinimas.

Šiuo klausimu lietuvių istorikai jau rašė¹. Jie padarė kelias išvadas: pirma, užrašai buvo teplojami ne tik didesniuose Lietuvos miestuose, bet ir mažesniuose miesteliuose; antra, „akcija“ buvo pakankamai gerai organizuota. Taip pat teigiama, kad akcijoje dalyvęs jaunimas ir kariškiai; trečia, iškabų „murzinimas“ su tam tikromis pertraukomis tęsėsi iki pat 1924 m. pradžios; ketvirta, 1923 m. įvykiai paprastai siejami su antisemitizmo sustiprėjimu Lietuvos viešajame gyvenime, kurį skatinusios įvairios socialinės ekonominės bei politinės aplinkybės; ir galiausiai penkta, kiek žinoma, žmonių aukų nebūta, tiesa, buvo išdaužytų žydų paduotuvių langų. Apskritai su tokiais išvadamis galima sutikti. Tad ar verta dar kartą aptarinėti „murzinimo akciją“?

Sugrįžti prie šio klausimo verčia kelios aplinkybės. Surasti nauji archyviniai šaltiniai leidžia geriau suvokti murzinimo akcijos mastą ir pobūdį. (Mums pavyko aptikti duomenų, apibūdinančių viešų užrašų gadinimą Kaune bei Panevėžyje.) Antra vertus,

¹ Žr. A. Eidintas, *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*, Vilnius, 2002, p. 73–75; L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, Vilnius, 2005, p. 83–84; V. Vareikis, *Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje. Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*, sud. V. Sirutavičius ir D. Staliūnas, Vilnius, 2005, p. 169–170.

iki šiol menkai aptarti murzinimo akcijos iniciatoriai ir organizatoriai. Trečia, manytume, kad per mažai dėmesio skirta valdžios požiūriui, reakcijai į užrašų gadinimą. Galiausiai ketvirta – vis dar nėra aiškaus atsakymo į klausimą, kodėl murzinimo akcija kilo, kas ją paskatino. Kaip jau minėjome, lietuviškoje istoriografijoje akcija siejama su antisemitinių tendencijų 1922 m. pabaigoje – 1923 m. stiprėjimu. Atrodo, jog iš tikrųjų nuo „murzintojų“ žydai kentėjo labiausiai, o taip atsitiko todėl, kad jie sudarė žymią Lietuvos miestiečių dalį. Galima manyti, kad bent jau dalies lietuvių visuomenės priešiškumą žydams skatino sudėtingos politinės ir socialinės, ekonominės sąlygos – žydai laikyti už tai atsakingais. Tai dažnai sutinkamas antisemitizmo aiškinimas – politinės, socioekonominės aplinkybės tik sustiprinančios tradicinį Vidurio bei Rytų Europos visuomenėms būdingą priešiškumą žydams. Tačiau negalima ignoruoti ir tos aplinkybės, kad murzinimo akcija turėjo ir tautinį-kultūrinį aspektą. Tokiu būdu buvo „protestuojama“ prieš tautinių mažumų kalbų paplitimą miestuose ir „kvojama“ už lietuvių kalbos vartojimą įtvirtinimą viešosiose erdvėse.

Lietuvių kalba virsta valstybine: teisiniai aspektai

Apskritai naujose, po Pirmojo pasaulinio karo besiformavusiose Vidurio Europos valstybėse valstybinės kalbos idėja tapo svarbiu nacionalinės politikos instrumentu tiek įtvirtinant valstybingumą, tiek skatinant nacionalinės kultūros raidą. Antra vertus, formalus juridinis valstybinės kalbos statuso paskelbimas dar automatiškai nereiškia ir aukšto kalbos socialinio-kultūrinio prestižo bei tos kalbos patrauklumo. (Jei turėsime galvoje tą aplinkybę, jog praktiškai visos naujos Vidurio Europos valstybės buvo daugiatautės, t. y. turėjo gana gausias tautines mažumas.) Ypač, kai kalbama apie kalbą, kuri ilgą laiką aukštesnio socialinio-kultūrinio statuso bei prestižo nebuvo įgijusi. Tai pasakytina ir apie lietuvių kalbą nacionalinės valstybės formavimosi pradžioje. Lietuvių kalbai dar reikėjo savo *politinį-kultūrinį prestižą* įgyti, nors jos paskelbimas valstybine ir formavo tam palankias sąlygas. Galiausiai negalima pamiršti ir tos aplinkybės, kad tokie sociokultūriniai pokyčiai paprastai vyksta iš lėto.

Lietuviškoje istoriografijoje rašyta apie tai, kaip lietuvių kalba buvo diegiama valstybės valdyje, vietos savivaldos organuose². Tačiau praktiškai nieko nerašyta apie tai, kaip lietuvių kalba įtvirtinama viešajame gyvenime – pavyzdžiui, kaip lietuvių kalbą imta vartoti gatvių pavadinimų rašyboje, įvairių viešų įstaigų pavadinimuose ir pan.

Apskritai kiltų keli klausimai – kokia buvo įstatyminė bazė, reglamentavus lietuvių kaip valstybinės kalbos vartojimą, ir antras – kaip buvo reguliuojamas (jei apskritai buvo reguliuojamas) tautinių mažumų kalbų vartojimas. Pirmose laikinosiose Lietuvos Respublikos konstitucijose (1918 11 02, 1919 04 04, 1920 06 10) apskritai

²Pr. J a n a u s k a s, Lietuviškasis lūžis. Kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2003, t. 34, p. 33–47.

nebuvo įtvirtinta nuostata dėl lietuvių kaip valstybinės kalbos statuso. Tai, žinoma, nereiškia, jog įvairiuose įstatymuose bei potvarkiuose nebuvo kalbama apie kalbą – lietuvių ir nelietuvių – vartojimą. Štai laikinajame teismų įstatyme, kuris buvo paskelbtas 1919 m. sausio mėn., teigiama, kad „Teismas atliekamas valstybine, lietuvių kalba; ta kalba rašomi protokolai ir sprendimai.“³ Tiesa, čia pat pažymima, kad „Teisėjai privalo mokėti susikalbėti ir kitomis vietos kalbomis (lenkų ir gudų), jei bylos dalyviai nemo-ka valstybinės kalbos.“ Asmenims, nemokantiems lietuviškai, turėjo būti suteikiamas vertėjas. Taip pat pažymėta, kad vyriausybė įstatyme gali daryti išimtis, jei to reikalauja „gyvenimo aplinkybės“. Panašiai kalbų – valstybinės ir tautinių mažumų – klausimas buvo sprendžiamas ir kituose įstatymuose (pvz., notariato įstatyme) ar valstybės aktuose. Pavyzdžiui, lietuvių delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje laiške žydų delegacijų komitetui (vadinamojoje A. Voldemaro deklaracijoje) 1919 m. rugpjūčio mėn. teigiama: „Lietuvių kalba pripažįstama valstybine kalba. Visos teisiniai – viešos įstaigos, išskiriant žydų tautinės autonomijos organus, privalo susirašinėti tik tąja kalba.“⁴ Kartu reikėtų pastebėti, kad juridinio, teisinio susivokimo, o gal tiksliau būtų teigti, aiškumo dėl kalbų vartojimo trūko (pirmajame pasų įstatyme apskritai nieko nepasakyta kaip, pavyzdžiui, rašyti nelietuvių Lietuvos piliečių pavardes⁵).

Kalbų vartojimo klausimas buvo ypač svarbus organizuojant visų lygių valstybinės administracijos darbą. Tačiau, kaip rodo tyrinėjimai, pirmieji potvarkiai kalbų vartojimo apskritai nereglementavo, todėl „visi vertėsi, kaip kas išmanė“⁶. Vidaus reikalų ministras Jonas Vileišis 1919 m. vasario mėn. išleido aplinkraštį, skirtą savivaldybių įstaigų darbo reglamentavimui. Jame Lietuvos piliečiai raginami stiprinti valstybingumą ir gerbti „protėvių kalbą“, kuri netrukus tapsianti valstybine. Kartu pažymima, kad savivaldybių raštinės su centrinėmis valdžios įstaigomis susirašinėtu tik lietuviškai⁷. Lietuvių kalba turėtų būti skelbiami valdžios atsišaukimai bei įvairūs skelbimai. Tiesa, J. Vileišis numatė daugybę išlygų kalbos vartojimui (pvz., įstaigos turėjusios priimti raštus, parašytus ir nelietuviškai), nevalia, anot ministro, buvo vartoti tik rusų kalbos, kuri esanti „grobikų kalba“. (Beje, pats Vileišio aplinkraštis buvo parašytas rusų kalba⁸.) Jau 1919 m. spalio mėn. priimtame savivaldybių įstatymo devynioliktame straipsnyje teigiama: „Visose savivaldybės įstaigose rašomasis darbas atliekamas valstybine lietuvių kalba“, tačiau to paties straipsnio kitas sakinytis teigė: „Greta valstybinės

³ *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919 01 16, Nr. 2–3, p. 7.

⁴ Lietuvos delegacijos prie taikos konferencijos laiškas Žydų delegacijų prie taikos konferencijos komitetui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 6, b. 1, l. 1.

⁵ *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919 07 26, Nr. 9, p. 6.

⁶ Pr. J a n a u s k a s, *Lietuviškasis lūžis...*, p. 35.

⁷ Plg. ten pat.

⁸ Ten pat.

lietuvių kalbos leidžiama vartoti ir kitos kalbos⁹. Tačiau jau maždaug už pusmečio VRM milicijos departamentas išsiuntinėjo aplinkraštį apskričių viršininkams, kuriame buvo pažymima, jog gyventojų raštai, prašymai valstybinėms įstaigoms būtų rašomi tik lietuvių kalba, nes kitu atveju jie net nebūs svarstomi¹⁰.

Lietuvių kaip valstybinės kalbos statusas aiškiai fiksuotas 1922 m. rugpjūčio mėn. 1 d. Steigiamojo seimo priimtoje konstitucijoje. Joje teigiama, kad „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“. Taip pat pažymima, kad „Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas“¹¹. Užbėgdami į priekį pastebėsime, kad vietinių kalbų arba, kitaip tariant, tautinių mažumų kalbų vartojimą reglamentuojantis įstatymas taip niekada ir nebuvo priimtas. Tiesa, Lietuvos Respublikos konstitucijos projektuose, kurie buvo svarstomi Steigiamajame seime 1922 m., gana plačiai kalbėta apie tautinių mažumų teises (šalia lietuvių kalbos) vartoti savo kalbą tiek administracijoje, tiek ir viešajame gyvenime.

Štai 1922 m. vasario mėn. oficiozas „Lietuva“ paskelbė konstitucijos projektą, kuriame buvo kalbama apie tautinių mažumų teises¹². Plačiau šio projekto nekomentuosime. (Jame, beje, buvo fiksuota nuostata, kad tautinė mažuma, kurios narių skaičius sudaro ne mažiau kaip penkis procentus „visų gyvenančių Lietuvos piliečių skaičiaus“, turi teisę turėti vyriausybės sudėtyje savo reikalams ministrą.) Septintajame projekto straipsnyje teigiama, kad tautinės mažumos, sudarančios penkis procentus visų Lietuvos piliečių, turi teisę: vartoti savo kalbą parlamente ir savivaldybėse; „laisvai duoti savo kalba prašymus ir pareiškimus į visas valdžios įstaigas“. Taip pat pažymima, kad „šiomis kalbomis [tautinių mažumų] turi mokėti susikalbėti teismų apygardų ir nuovadų teisėjai, kurių rajone bet kurios šių tautybių piliečiai sudaro 10 ar daugiau proc.“ Tautinių mažumų kalbomis „turi būti vienu metu ir greta su lietuvių kalba skelbiami įstatymai ir skelbimai visų vietos valdžios ir savivaldybės organų“, jei tame rajone tautinių mažumų piliečiai sudaro 10 ir daugiau procentų. Anot istorikų, šį projektą parengė Steigiamojo seimo žydų frakcijos nariai¹³.

Jau pirmieji konstitucijos svarstymai Seime, kurie įvyko 1922 m. vasario mėn., liudijo, kad tautinių mažumų teisių įtvirtinimas taps aštrių diskusijų objektu. Daugiausia ginčų kilo dėl tautinių mažumų atstovavimo vyriausybėje. Seimo nariai nesutarė, ar gali tautinių mažumų atstovai, sudarantys tam tikrą skaičių šalies gyventojų, turėti vyriausybėje savo ministrą. Palaikantys konstitucijos nuostatą, savo argumentus grindė tuo, jog nesant ministrų tautinių mažumų „kompetencija“ siaurinama, o tautinės mažumos liktų kitų ministerijų žinioje; pasisakantys prieš teigė, jog tautinių mažumų

⁹ *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919 10 28, Nr. 14, p. 2.

¹⁰ VRM milicijos departamento aplinkraštis 1920 05 22, *LCVA*, f. 399, ap. 1, b. 652, l. 138.

¹¹ *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 17.

¹² Lietuvos valstybės konstitucijos projektas, *Lietuva*, 1922 02 19, Nr. 41.

¹³ Š. L i e k i s, *A State Within State? Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*, Vilnius, 2003, p. 152–153.

ministerijos reikštų valstybės „vienlypumo ardyumą“, keistųsi valstybės pobūdis – iš tautinės ji virstų daugiataute¹⁴.

Įdomu, jog tautinių mažumų kalbų vartojimo klausimas bent jau pirmųjų svarstymų metu rimtesnių prieštaravimų nekėlė. Svarstant straipsnius dėl savivaldybių funkcionavimo, buvo pateiktas konstitucinės komisijos projektas, kuriame teigta, jog: „Vietose, kur dauguma gyventojų yra tautinių mažumų piliečiai, vietinėse savivaldybės įstaigose vartojama ir tų tautinių mažumų kalbos.“ (Su valstybės įstaigomis savivaldybės privalėtų susirašinėti lietuviškai – „valstybine kalba.“) Tokia formuluotė sulaukė tik vieno seimo nario, nepriklausiusio jokiai frakcijai, Jurgio Žitinevičiaus prieštaravimo. Jo manymu, „mūsų valstybėje visi moka lietuvių kalbą <...> Gana, kad turi [tautinių mažumų atstovai] pilną laisvę kalbėti ir St. Seime, ir susirinkime, ir savivaldybėse savo gimtąja kalba ir bent oficialiuose raštuose nereikėtų daugiau kaip tik lietuvių kalbą [naudoti].“ Svarstymo metu niekas iš deputatų tokios J. Žitinevičiaus pozicijos neparėmė. Vienbalsiai nutarta projektą tik papildyti – įrašyti, kad mažumų kalbos vartojamos „greta lietuvių kalbos.“¹⁵ Taigi, atrodė, jog tarp pagrindinių lietuvių politinių partijų egzistuoja tam tikras konsensusas tautinių mažumų kalbų vartojimo klausimu. Tačiau tolesni konstitucijos svarstymai parodė, kad taip nėra.

Steigiamojo seimo nariai 1922 m. balandžio mėnesį ėmė svarstyti tą konstitucijos dalį, kuri tiesiogiai buvo susijusi su tautinių mažumų teisėmis. Siūlymas priimti pagrindinio įstatymo straipsnį, kuriame teigiama, jog tautinė mažuma, sudaranti penkis procentus „visų gyvenančių Lietuvoje piliečių skaičiaus“, turi teisę turėti vyriausybės sudėtyje savo ministrą, po ilgų karštų diskusijų, ginčų bei perbalsavimo buvo atmestas¹⁶. Žydų frakcijos deputatai, protestuodami dėl, jų manymu, neviseiškai skaidraus balsavimo, išėjo iš seimo salės.

Nesutarimai bei ginčai kilo jau ir dėl tautinių mažumų kalbų vartojimo. Seimo deputatams buvo pateiktas svarstyti dar vasario mėnesį spaudoje paskelbtas konstitucijos projektas. Dešinės – krikščionių demokratų bloko deputatai projektui nepritarė. Teigta, jog įstatymas gali sukurti „naują babiloniją“, t. y. tokį politinį darinį, kuris dėl nesugebėjimo susikalbėti negalėtų efektyviai funkcionuoti ir todėl žlugtų. Balsuojant dešiniuosius parėmė jau minėtas J. Žitinevičius bei socdemas St. Digrys¹⁷. (Kairiosios partijos – socialdemokratai bei valstiečių liaudininkų blokas konstitucijos nuostatą palaikė.) Tokiu būdu konstitucijos projekto dalis, reglamentuojanti tautinių mažumų kalbų vartojimą, buvo atmesta.

¹⁴ *Steigiamojo seimo darbai, Stenogramos*, 1922 02 24, I sesija, 176 posėdis, p. 73–87.

¹⁵ Ten pat, 1922 04 05, I sesija, 193 posėdis, p. 42–43.

¹⁶ Ten pat, 1922 04 10, I sesija, 196 posėdis, p. 101–106.

¹⁷ Ten pat, p. 107–108.

Tiesa, gegužės mėn. pabaigoje paskelbtame antrajame konstitucijos projekte, dalyje apie apie savivaldą dar buvo likęs teiginys, kad savivaldybėse, kur tautinės mažumos gyventojai sudaro daugumą, įstaigose „greta lietuvių kalbos vartojama ir tautinių mažumų kalba“¹⁸. Tačiau tokiai konstitucinei nuostatai akivaizdžiai trūko konkretumo – neaišku buvo, kokio dydžio turėtų būti tautinė mažuma, kad ši nuostata jai būtų taikoma. Galiausiai po trečiojo konstitucijos projekto svarstymo ir jos pagrindiniame Lietuvos Respublikos įstatyme nebeliko. Šio straipsnio „išbraukimas“ buvo motyvuotas tuo, kad konstitucija jau fiksavo nuostatą, jog „vietos kalbų“ vartojimą nustato atskiras įstatymas¹⁹.

Pastebėsime ir dar vieną dalyką. Seime kilo diskusija ir dėl lietuvių kalbos kaip valstybinės statuso. Socialdemokratas Vincas Čepinskis teigė, jog valstybinės kalbos statuso suteikimas lietuvių kalbai „įgyją prievartos pobūdžio“. Tokiu būdu, jo nuomone, pakelti lietuvių kalbos prestižo nepavyks. V. Čepinskio teigimu, jau dabar esą tautinių mažumų atstovai pereina prie lietuvių kalbos. (Tai išgirdę krikdemų deputatai iš vietų ėmė nepritariamai šaukti.) V. Čepinskis gynė ir tautinių mažumų kalbų reglamentavimo konstitucijoje reikalingumą. Priėmus konstitucijos pataisas, reglamentuojančias tautinių mažumų kalbų vartojimą, – teigė jis, lietuviai pripažintų toms kalboms iš esmės tokį pat statusą kaip ir lietuvių kalbai. Todėl projekte esančios nuostatos apie valstybinę kalbą V. Čepinskis siūlė atsisakyti. Jį parėmė Kazimieras Venclauskis. Su tokia logika iš esmės nesutiko dešinės politikai – krikdemų bloko atstovai – Vytautas Bičiūnas ir Eliziejus Draugelis. Pastarojo nuomone, lietuvių valstybę sukūrė tik lietuvių tauta, todėl ir valstybinė kalba turinti būti lietuvių. Beje, jis pasiūlė atsisakyti antrosios straipsnio dalies – tautinių mažumų kalbų reglamentavimo atskiru įstatymu. Konstitucijos projektą pristatęs A. Tumėnas pareiškė, kad konstitucinėje komisijoje svarstant šią konstitucijos nuostatą, rimtų prieštaravimų nesulaukta, taip pat ir iš tautinių mažumų atstovų pusės. Todėl abi pataisas jis siūlė atmesti. Balsuojant taip ir atsitiko. Atrodo, jog ne visi kairieji parėmė V. Čepinskio siūlymą²⁰.

Tautinių mažumų kalbų klausimo sprendimo peripetijos Steigiamajame seime liudija kelis svarbesnius dalykus. Pirma, lietuvių politikų požiūriai, interpretuojant kalbų klausimą, išsiskyrė. Seimo kairioji politinio spektro dalis buvo palankiau nusiteikusi tautinių mažumų kalbų vartojimo atžvilgiu. Tikėtina, kad šitokią kairiųjų poziciją galėjo sąlygoti kelios aplinkybės – bendra demokratijos nuostata, kad mažumos turi būti ginamos, į jų poreikius atsižvelgiama. Taip pat negalima atmesti prielaidos, kad tokia poziciją sąlygojo politinis pragmatizmas – remiant tautinėms mažumoms aktualius klausimus, tikėtasi jas patraukti į savo pusę, padaryti politiniais sąjungininkais. (Kartu

¹⁸ Konstitucijos projektas, *Lietuvos laisvė*, 1922 05 24, Nr. 4.

¹⁹ Siūlymą atsisakyti šio straipsnio parėmė dešinės politikai, kairieji balsavo prieš; *Steigiamojo seimo darbai. Stenogramos*, 1922 07 21, I sesija, 228 posėdis, p. 70.

²⁰ Ten pat, 1922 03 08, I sesija, 180 posėdis, p. 67–70.

reikėtų pastebėti, jog anaip tol ne visais klausimais, kurie buvo svarstomi Steigiamajame seime, kairiųjų bloko ir tautinių mažumų požiūriai sutapdavo.) Negalima visiškai atmesti ir dar vienos prielaidos, kad bent jau dalis kairiųjų politikų Lietuvos valstybę įsivaizdavo kaip multikultūrinį, daugiatautį politinį darinį.

Dešiniųjų – krikščionių demokratų bloko nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu apskritai ir kalbos klausimu konkrečiai politika rėmėsi kitokiais principais. Dešinieji, iš esmės neatmesdami demokratijos nuostatos, į pirmą vietą visgi kėlė tautinį-etnografinį principą. Tai reiškia, kad kuriant Lietuvos nacionalinę valstybę svarbiausias ją konstitutuojantis vaidmuo tenka lietuviams. Anot vieno iš modernios tautinės Lietuvos valstybės architekto Petro Klimo: „...nereiškia kad mes būtume linkę nepripažinti [tautinėms] mažumoms visų privalomų joms teisių *jau lietuvių sukurtoje Lietuvos valstybėje*“. Nebuvo atmetamos ir bendradarbiavimo su tautinėmis mažumomis galimybės. Ir iš tikrųjų Steigiamajame seime dešinieji rasdavo bendrą kalbą ir sąlyčio taškų su tautinėmis mažumomis, pirmiausia žydais. (Beje, priminsime, kad pagrindinis Lietuvos įstatymas – konstitucija buvo priimtas dešiniųjų ir žydų balsais, kairieji balsavimo metu susilaikė.) Antra vertus, negalima nepastebėti ir tos aplinkybės, kad į tautinių mažumų, pirmiausia žydų reikalavimus dėl tautinės autonomijos dešinės politikai iš esmės žiūrėjo skeptiškai ir net įtariai – manydami, kad taip siekiama politinių privilegijų, o tai esą prieštarauja demokratijos dvasiai. (Dažnai žydų politikai kaltinti, jog siekdami autonomijos, nori sukurti valstybę valstybėje.) Apskritai būtina pastebėti, jog nepasitikėjimas tautinėmis mažumomis, jų lojalumu turėjo įtakos ir kitiems politiniams sprendimams, susijusiems su tautinių mažumų reikalais, tarp jų ir dėl kalbų vartojimo.

Buvo ir dar viena svarbi aplinkybė, kurią reikia įvertinti, norint suprasti, kodėl mažumų kalbų vartojimo klausimas iš konstitucijos buvo eliminuotas. Dar vykstant konstitucijos svarstymams Seime, Vaclovas Sidzikauskas Tautų Sąjungos sekretoriате 1922 m. gegužės 12 d. pasirašė tautinių mažumų teisių deklaraciją. Šiuo dokumentu Lietuvos valstybė įsipareigojo tarptautinei organizacijai gerbti tautinių mažumų teises, jų nediskriminuoti. Konkrečiai deklaracijoje tautinių mažumų kalbos vartojimo klausimu buvo teigiama: „Nebus išleista jokio susiaurinimo Lietuvos piliečiams laisvai vartoti bet kurią kalbą privatinuose arba prekybiniuose santykiuose <...> viešuose susirinkimuose.“ Taip pat pažymima, kad „Nežiūrint Lietuvos vyriausybės nustatytos oficialios kalbos Lietuvos piliečiams ne lietuvių kalbos bus suteikti atatinkami palengvinimai vartoti savo gimtąją kalbą tiek žodžiu, tiek raštu teismuose“. Na o deklaracijos šeštas straipsnis teigė: „Kai dėl valstybinio švietimo Lietuvos vyriausybė duos teisės miestams ir apskritims, kur yra žymi Lietuvos piliečių ne lietuvių kalbos proporcija tam tikrų palengvinimų...“²¹

²¹ Lietuvos vyriausybės atstovo 1922 05 12 pasirašytoji TS [Tautų Sąjungos] sekretoriате Deklaracija tautinių mažumų Lietuvoje teisių klausimu, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 642, l. 182–183.

Visai tikėtina, kad Lietuvos vyriausybė, pasirašydama deklaraciją ir tokiu būdu perduodama tautinių mažumų klausimą tarptautinės organizacijos globai, galėjo manyti, kad šis klausimas bent jau formaliai išspręstas. Tai, kad tokia prielaida turi pagrindo, liudytų Lietuvos valdžios pareigūnų susirašinėjimas. P. Klimas, įpareigotas Ministro pirmininko E. Galvanausko, iš Genujos laiške Broniui Balučiui į Kauną gegužės 15 d. rašė – „kadangi mažumų klausimu konvencija pasirašyta Ženevoj ir Tautų Sąjunga patenkinta, jokio reikalo į konstituciją traukti daugiau tautinių mažumų teisių nėra. Konkrečiai dėl žydų tautinės autonomijos reikalavimų teigta, kad jie neturi pagrindo“²².

Tiesa, Tautų Sąjungos rezoliucijoje, priimtoje 1922 m. gegužės 13 dienos posėdyje, buvo pažymima, kad deklaracija numato jos ratifikavimą. Rezoliucijoje teigta: „TS Taryba ima domėn pareiškimą Lietuvos atstovo savo vyriausybės vardu pasirašytą <...> kas dėl mažumų apsaugojimo ir nutaria, kad kiek šio pareiškimo nustatymai liečia religijos, rasės, arba kalbos mažumas, jie bus pavesti TS garantijai nuo dienos, kai Lietuvos vyriausybė bus juos ratifikavusi. Lietuvos vyriausybė prašoma pranešti Generaliam sekretoriui kiek galima greičiau apie šio pareiškimo ratifikaciją.“²³ Tačiau Lietuva ratifikavimo procesą vis atidėliojo. Galiausiai antrasis Seimas 1923 m. gruodžio mėn. apskritai atsisakė deklaraciją ratifikuoti²⁴. Atrodo, kad kritikos bei pabarimų iš Tautų Sąjungos jauna Lietuvos valstybė nesulaukė. Matyt, tarptautinė bendruomenė nenorėjo aštrinti ir taip sudėtingos Lietuvos situacijos po Ambasadorių konferencijos nutarimų, kurie formaliai pripažino jos istorinę sostinę Vilnių Lenkijai.

Lietuvių valstybinė ir tautinių mažumų kalbos viešojoje erdvėje: funkcionavimo ypatybės

Suprantama, kad įvairių lygių Lietuvos valdžia buvo priversta reglamentuoti valstybinės ir tautinių mažumų kalbų vartojimą, taip pat ir kasdieniame gyvenime. Po rinkimų į Steigiamąjį seimą Vidaus reikalų ministerija 1920 m. gegužės mėn. išsiuntinėjo aplinkraštį apskričių viršininkams, kuriame kaip tik buvo aptariamasi lietuvių kalbos

²² P. Klimo laiškas B. Balučiui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 302, l. 3.

²³ Tautų Sąjungos Tarybos galutinioji rezoliucija, priimta 1922 05 13 dienos posėdyje Tautinių mažumų teisių apsaugojimo Lietuvoje klausimu, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 642, l. 173.

²⁴ Ratifikacijai pasipriešino Seimo dešinė. Argumentai buvo išsakomi patys įvairiausi: vieni seimo nariai teigė esą ratifikavimas apskritai nėra būtinas, nes to nenumatanti pati deklaracija, kiti aiškino, jog ratifikavimas prieštarautų naujai priimtai konstitucijai, kurioje teigiama, jog seimas ratifikuoja tik sutartis. St. Šilingas išmoningai pastebėjo – seime įvykęs deklaracijos svarstymas yra faktas, o tas „faktas yra tokios juridinės rūšies, kuriam ratifikavimas nėra reikalingas“. Žodžiu, seimas dešinės balsais priėmė tokio turinio nutarimą: „Seimas, susipažinęs su Lietuvos deklaracija <...> ima ją domėn ir turėdamas omenyje Konstitucijos 30 strp. išranda ją esant nereikalinga ratifikavimo“. Kairieji ir tautinių mažumų atstovai balsavo prieš tokią rezoliuciją. *II-ojo seimo stenogramos*, 46 posėdis. 1923 12 04.

vartojimas viešose vietose. Šiame įsakyme teigiama, jog viešose vietose pardavėjai „balsiai šaukti į publiką gali tik valstybine kalba“; užrašai privalo būti valstybine lietuvių kalba. Ant privačių asmenų įstaigų greta valstybinės kalbos leidžiama vartoti ir kitas kalbas (žydų, lenkų, baltarusių); taip pat reikalaujama panaikinti „nuo okupacijos laikų“ likusius rusiškus ir vokiškus užrašus, juos keičiant lietuviškais²⁵. Tiesa, sunku pasakyti, kaip nuosekliai tokie reikalavimai buvo įgyvendinti ir kaip Lietuvos miestų ir miestelių gyventojai jų laikėsi beje (minėtame įstatyme nuobaudos už nesilaikymą nebuvo numatytos).

Visai tikėtina, kad daugeliu atvejų spręsti lietuvių kalbos (kaip ir mažumų kalbų) vartojimo viešojoje erdvėje klausimą buvo palikta vietos valdžios organams savo nužiūra. Taip, pavyzdžiui, atsitiko su gatvių pavadinimų rašyba. Kauno miesto valdyba, kurioje tautinės mažumos sudarė žymų skaičių, 1919 m. balandžio mėn. nusprendė visų gatvių pavadinimus rašyti trimis kalbomis (lietuvių, lenkų, žydų). Netgi imtasi ir šį sprendimą įgyvendinti (Sprendžiant iš spaudos aprašymų, buvo pagamintos ir lentelės su užrašais trimis kalbomis.) Tiesa, šio sprendimo įgyvendimas, motyvuojant tuo, jog tokia rašyba „inėšanti daug painiavos“, sustojo²⁶. Galiausiai tik 1923 m. vasarą gatvių pavadinimų rašybos klausimas Kaune buvo išspręstas – miesto taryba nutarė palikti užrašus tik valstybine lietuvių kalba²⁷.

Taigi, galime daryti prielaidą, jog lietuvių kalba valstybės kūrimosi pradžioje sunikiai skynėsi kelią viešojoje erdvėje. Neatsitiktinai lietuviškoje istoriografijoje teigiama, jog šalies sostinėje Kaune net ir XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje viešame gyvenime dažniau skambėjusios ne tiek lietuvių kiek lenkų, žydų ar rusų kalbos²⁸. O pasipiktinę amžininkai lietuviai teigė, jog Kaunas dėl iškabų jidiš kalba greitai tapsiąs panašus į antrąją Jeruzalę²⁹. Kalbų vartojimo klausimu buvo diskutuojama ir to meto spaudoje³⁰. Atrodo, jog dažniausiai kalbų problema buvo aptarinėjama Šaulių sąjungos leidžiamame žurnale „Trimitas“. Paprastai straipsnių autoriai apgailestaudami, o

²⁵ VRM Milicijos departamento aplinkraštis apskričių viršininkams, 1920 05 22, *LCVA*, f. 399, ap. 1, b. 652, l. 75.

²⁶ K.I.B. (Kauno informacijos biuras), Kauno gatvių iškabos, *Lietuva*, 1923 07 13, Nr. 154.

²⁷ Ten pat; taip pat žr. Kauno kronika, *Laisvė*, 1923 07 13, Nr. 154. Deja, nepavyko išsiaiškinti, kaip šis „prolietuviškas“ sprendimas Kauno miesto taryboje buvo „prastumas“. Mat daugumą taryboje turėjo tautinių mažumų grupių atstovai ir tokia situacija tęsėsi iki 1931 m., kai buvo priimtas naujas vietos savivaldybės įstatymas. Jame buvo sakoma, jog „vietos savivaldybės kalba yra lietuvių kalba“, o savivaldybių pareigūnai, tarybų nariai privalo raštu ir žodžiu mokėti lietuvių kalbą. Plačiau žr. A. M o r k ū n a i t ė, Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę (1918–1934), *Kauno istorijos metraštis*, t. 2, Kaunas, 2000, p. 117–119.

²⁸ Pr. J a n a u s k a s, *Lietuviškasis lūžis...*, p. 33–34.

²⁹ Plg. V. V a r e i k i s, *Žydų ir lietuvių susidūrimai...*, p. 169. (Kada mes užprotestuosim? *Trimitas*, 1920, Nr. 200.)

³⁰ *Lietuva*, 1922 01 20, Nr. 16.

dar dažniau pasipiktinę konstatuodavo, kad iškabos valstybės sostinėje nelietuviškos, lietuviškai nekalbama ne tik įvairiose privačiose įstaigose, bet ir valstybinėse, lietuvių kalbos nesimoko prekybininkai ir pan. Todėl valstybės sostinė Kaunas daro „perėjūnų“ miesto įspūdį, o tokia netvarka galiausiai žlugdanti valstybę³¹. Todėl tokių leidinių skaitytojas buvo raginamas saugoti bei aktyviai ginti „lietuvių kalbos teises“. Beje, kaip teigta viename straipsnyje, ginti kalbos teises reikia ne įstatymais, o boikotuojant įstaigas, kuriose negalima susikalbėti lietuviškai. Jei prekybininkas nemoka lietuviškai, iš jo pirkti nereikėtų, geriau pirkti lietuviškame kooperatyve. Paprastai tokiuose rašiniuose kliūdavo ir tautinėms mažumoms, kodėl viešame gyvenime šios neverta lietuvių kalbos³².

Etninių įtampų prielaidos, arba apie tai, kas skatino antižydiškus ekscesus 1922 m. – 1923 m. pradžioje

Apskritai aiškinimuose, kas sąlygoja tarpetnines įtampas, smurto veiksmus tarp etninių grupių, galima skirti dvi pagrindines teorines paradigmas – psichologinę ir struktūrinę. Psichologinė teigia, jog aiškinant individo elgesio, nukreipto prieš kitą etninę-kultūrinę grupę, motyvus, būtina įvertinti tą aplinkybę, kad tokį elgesį skatina ne tik racionalus išskaičiavimas, bet ir emocijos – baimė, pavydas ar neapykanta. Taigi norint suvokti žmonių dalyvavimo veiksmuose, nukreiptuose prieš kitą etninę grupę, priežastis, negalima ignoruoti emocijų (jausmų) poveikio³³. Pavyzdžiui, etninės grupės socialinio statuso staigus išaugimas tarp kitos grupės individų gali sukelti pavydo jausmus. Tokius pat jausmus gali kelti ir neatitikimas tarp grupės narių politinio ir kultūrinio statuso.

Galima manyti, kad kalbamuoju laikotarpiu susidarė tam tikras atotrūkis tarp formalios teisinės situacijos, kuri deklaravo lietuvių valstybinės kalbos prioritetinį statusą, ir faktinės kalbų situacijos kasdieniame gyvenime, pirmiausia miestuose ir, kas svarbiausia, – šalies sostinėje, kur lietuvių kalbai viešojo erdvėje sunkiai sekėsi konkuruoti su tautinių mažumų kalbomis. Šitokia situacija bent jau dalyje lietuviškos visuomenės galėjo kelti ne tik nepasitenkinimą, bet ir priešišką tautinių mažumų kalboms, formuoti siekį kuo greičiau tokią „neteisingą“ tvarką pakeisti.

Antra vertus, galima teigti, jog etnines įtampas galėjo skatinti struktūrinių-politinių, socialinių, ekonominių veiksnių visuma. Struktūriniame aiškinime kaip tik ir

³¹ Baibokietis, Kovon už lietuvių, *Trimitas*, 1922 06 10, Nr. 22; Ad. Noragas [Antanas Bružas], Saugokim brangiausią tautos turta, ten pat, 1922 08 19, Nr. 32.

³² Ad. Noragas [Antanas Bružas], Saugokim brangiausią tautos turta, ten pat.

³³ Plačiau apie „emocinio mechanizmo“ veikimą žr. R. D. Petersen, *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred and Resentment in the Twentieth-Century Eastern Europe*, Cambridge University Press, 2002, p. 17–32.

pažymima, kad įvairūs politiniai sukrėtimai, socialiniai-ekonominiai nuosmūkliai, krizės gali tapti etnines įtampas, prievartos proveržius skatinančiais veiksniais. Tokiais laikotarpiais etninės mažumos „matomumas“ arba, kitaip tariant, jos ypatinga socialinė-kultūrinė, ekonominė padėtis galėjo iš jos padaryti savotišką visų problemų „atpirkimo ožiu“.

Galiausiai negalima ignoruoti to fakto, kad lietuviškoji visuomenė 1922 m. pavasarį išgyveno savotišką politinę-kultūrinę traumą – Vilnius ir Vilniaus kraštas buvo inkorporuotas į Lenkijos sudėtį. Vasario 23 d. Lenkijos seimas ratifikavo Vidurio Lietuvos seimo deklaraciją dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto įjungimo į tautinės Lenkijos sudėtį. Metų pabaigoje šalį užgriuvo ekonominės bėdos. Miestuose smarkiai šoktelėjo įvairių prekių, pirmiausia būtiniausių maisto produktų kainos³⁴. Laikraščiai skelbė, jog per labai trumpą laiką kai kurių produktų kainos išaugo septynis ar net dešimt kartų³⁵. Ko gero nemažai kainų šuolį, infliacijos išaugimą paskatino spalio 1 d. pradėta pinigų reforma.

Vox populi ėmėsi vis dažniau reikalauti aktyvių valdžios veiksmų, kuriais būtų pažabotas spartus kainų augimas. Kartu raginta griežtai kovoti su „spekuliantais“, apgavikais bei įvairiais „šmugelnikais“, kurie pelnosi iš pinigų reformos bei kylančių kainų³⁶. Į tokius raginimus valdžia buvo priversta reaguoti. Kauno miesto ir apskrities komendantas išleido aplinkraščių, kuriame teigiama, jog „už dirbtinų kainų kėlimą ir slėpimą prekių reikalingiausių gyvenimui“ asmenys bus uždaromi koncentracijos stovyklose, o jiems priklausančios įstaigos uždaromos³⁷.

Organizuoti mitingai, susirinkimai, kuriuose kalbėta apie šalį ištikusias problemas bei ieškota, kas dėl jų kaltas. Vieną tokių mitingų spalio 8 d. suorganizavo Šaulių sąjungos aktyvistai Kaune. Jis buvo skirtas „dirbtinam kainų augimui“³⁸. Didžiąją mitinguotojų dalį sudarė valdininkija. Pagrindinis susirinkimo motyvas, esą Lietuvoje veikia spekuliantai, kurie nori valstybę nualinti. Tokius reikia kuo greičiau tremti. Vienas mitingo oratorių – A. Bružas jau tiesiogiai užsipuolė žydus: jie galvoja tik apie

³⁴ *Laisvė*, 1922 09 01, Nr. 149. Teigiama, jog Kaune ėmė stigti duonos. Vargstantiems ir skurstantiems Kauno miesto gyventojams buvo įsteigta specialios krautuvės, kur jie galėjo nusipirkti pigesnės duonos. Taip pat žr. *Lietuva*, 1922 10 29, Nr. 246.

³⁵ J. K., Litai ir spekuliantai, *Lietuva*, 1922 11 09, Nr. 254; taip pat žr. M., Kova su brangymečiu, ten pat, 1922 10 18, Nr. 238; ten pat, 1922 10 22, Nr. 240, Kovai su brangenybe, 1922 10 26, Nr. 243.

³⁶ *Trimitas*, 1922 10 14, Nr. 40. Čia rašyta, jog už dirbtinų kainų kėlimą prekybininkai turėtų būti griežtai baudžiami – jiems reikėtų uždrausti užsiimti verslu. Taip pat žr. J. K., Litai ir spekuliantai, *Lietuva*, 1922 11 09, Nr. 254. Straipsnyje teigta, jog Kaune sukurta kovos su didėjančiomis kainomis komisija (jos pirmininku paskirtas Kauno miesto komendantas). Jis ėmėsi kainas „norminti“. Pažymima, kad panašias komisijas reikėtų steigti ir kituose miestuose.

³⁷ Kauno m. ir apskrities komendanto įsakymas 1922 10 11, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos departamentas), b. 1, l. 87ap. Pirmą kartą toks įstatymas buvo priimtas 1921 11 08.

³⁸ A b a s [Antanas Bružas], Mitingas Kaune dėl brangenybės, *Trimitas*, 1922 10 14, Nr. 40; A b a s, Litai ir kova dėl brangenybės, *Lietuva*, 1922 11 12, Nr. 31. Vienas mitingo organizatorių buvo Antanas Bružas – Šaulių sąjungos kultūros propagandos skyriaus vedėjas ir „Trimito“ redaktorius.

tai, kaip lietuvių „kišenes tuštinti“. Kažkoks Janulevičius aiškino, jog su spekuliantais reikia kovoti „kultūringom priemonėm“, tačiau žmonės gali būti išvesti iš kantrybės. Jo kalba sutikta „triukšmingais plojimais“.

Šis mitingas bene plačiausiai ir išsamiausiai buvo aprašytas Šaulių sąjungos žurnale. Beje, tame žurnalo numeryje buvo ir keli straipsniai, kuriuose įrodinėta ir žydų daroma žala bei nelojalumas Lietuvos valstybei. Taip pat aiškinta, kaip su neigiama žydų įtaka kovoti³⁹. Straipsnyje „Apie žydus“ dėstoma: niekur žydai neturi tokių teisių kaip Lietuvoje. Tačiau, nepaisant to, žymi žydų dalis „žiūri į rytus“, vartoja rusų kalbą bei vaikus jos moko. Prekyba yra žydų rankose, jie ir kainas užkėlė, dar bando lito vertę „numušti“, negerbia lietuvių kalbos, žodžiu, „žiūri tik savo naudos“. Kitur aiškinama, kad „žydai paskelbė mums [lietuviams] ekonominę kovą...“, jie puola, o lietuviai priversti gintis.

Buvo ir dar vienas – ši kartą politinis veiksnys, galėjęs skatinti tarptetines įtampas bei prisidėti prie lietuvių–žydų santykių paaštrėjimo. Steigiamajam seimui baigus darbą, buvo paskelbti rinkimai į Pirmąjį seimą, kurie turėjo įvykti 1922 m. spalio mėn. Rinkiminė agitacija didino socialinį aktyvumą, skatino visuomenės mobilizaciją, tačiau kartu kurstė ir etninius prieštaravimus. Panašiai kaip rinkimuose į Steigiamąjį seimą taip ir šios rinkimų kampanijos metu kilo „tautinių mažumų klausimas“⁴⁰. Lietuviškoje spaudoje vėl imta nerimauti, kad daug tautinių mažumų atstovų gali papulti į Seimą. Taigi lietuviams, anot kai kurių lietuviškosios spaudos apžvalgininkų, kyla grėsmė, kad į seimą gali patekti žymi dalis asmenų, tautinių mažumų atstovų, kurie nėra lojalūs lietuvių nacionalinei valstybei⁴¹. Rinkimų kampanijos metu sukelta įtampa neatslūgo ir po jų. Dėl naujai priimto rinkimų įstatymo kilo painiava skaičiuojant rinkėjų balsus, todėl užtruko galutinių rezultatų skelbimas⁴². Krikščionių demokratų

³⁹ A. Vaičiūnas, Apie žydus, *Trimitas*, 1922 10 14, Nr. 40; Ad. Noragas [A. Bružas], Už ekonominę nepriklausomybę, ten pat.

⁴⁰ V. Sirutavičius, Rinkimai į Steigiamąjį seimą: aktyvumo problema, *Lietuvos istorijos metraštis. 2008 metai*, t. 2, Vilnius, 2009, p. 80–82.

⁴¹ *Trimitas*, 1922 09 23, Nr. 37; ten pat, 1922 10 07, Nr. 39; *Laisvė*, 1922 10 14, Nr. 186.

⁴² Per rinkimus į Pirmąjį seimą buvo iškelta 13 tautinių mažumų sąrašų. Šešiose rinkimų apygardose tautinių mažumų sąrašai gavo beveik 135 tūkst. rinkėjų balsų. Už žydų politinių grupių sąrašus balsavo 55 157 rinkėjai, už lenkų – 57 259. (Likusieji balsavo už latvių, vokiečių, rusų bei baltarusių sąrašus.) Tokie rezultatai garantavo tautinėms mažumoms penkis mandatus seime (tris gavo žydų atstovai, du – lenkų. Iš viso išrinkti 78 asmenys). Palyginimui – Steigiamojo seimo rinkimuose už penkis tautinių mažumų sąrašus balsavo apie 85 tūkst. rinkėjų. Už vieną žydų politinį susivienijimą balsavo 44 709 rinkėjai, už du lenkų sąrašus – 32 821. Tai leido žydams turėti šešis seimo narius, o lenkams – tris. Beje, dar geriau tautinių mažumų politinės organizacijos pasirodė rinkimuose į Antrąjį seimą 1923 m. gegužės mėnesį. Tautinių mažumų sąrašai laimėjo 165 tūkst. rinkėjų balsų, tai sudarė 18,3 procento visų gautų balsų ir tokie rezultatai garantavo tautinėms mažumoms 14 mandatų (iš jų septyni teko žydų atstovams). Plačiau žr. S. Kaurys, Tautinių mažumų dalyvavimas rinkimuose į Lietuvos Respublikos seimą 1920–1926 m.: kiekybinių charakteristikų projekcija, *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, 2005, t. 4, p. 127–134.

laikraštis „Laisvė“, aiškindamas savo skaitytojams problemos esmę, teigė, kad „dėl pažodinio įstatymo taikymo“ ypač nukentėtų krikdemai, jų atstovų skaičius sumažėtų, o „bolševikai, lenkai, žydai“ gautų po porą atstovų papildomai. Gyventojai buvo raginami siųsti protesto laiškus Vyriausiajai rinkimų komisijai⁴³. Galiausiai lapkričio pradžioje buvo paskelbti ir oficialūs rinkimų rezultatai. Jie buvo palankūs didžiosioms lietuvių politinėms partijoms, surinkusioms daugiausia balsų.

Rinkimų įstatymo interpretacija didžiųjų partijų naudai ir paskelbti rezultatai sukėlė tautinių mažumų politinių aktyvistų nepasitenkinimą. Atsakydama į tautinių mažumų kritiką, minėta krikščionių demokratų „Laisvė“ pergalingai teigė, jog žydų spaudos „jerihoniški trimitai“ nesugriaus „Lietuvių valstybės“, o tik „pagreitins lietuviškojo fašizmo tvėrimąsi“⁴⁴. Beje, fašistai čia paminėti ne šiaip sau – 1922 m. spalio mėn. jų vadas B. Mussolinis paskelbė juodmarškinių žygį į Romą, o netrukus jis suformavo vyriausybę. Toks staigus fašistų vado skrydis į politines aukštumas sulaukė ir lietuviškos spaudos dėmesio⁴⁵.

Iš esmės Pirmojo seimo darbas prasidėjo nuo akibrokšto – žydų ir lenkų atstovai atsisakė jame dalyvauti. Žydų ir lenkų deputatai antrajame seimo posėdyje lapkričio 17 d. pabandė perskaityti pareiškimą, kuriame reikštas protestas dėl rinkimų rezultatų, tačiau jiems to padaryti neleista⁴⁶. Po to abiejų grupių deputatai iš seimo salės išėjo. Po tokio parlamentinio demaršo dešiniųjų spaudoje vėl kilo reakcija – ironiškai konstatuota, kad dėl mažumų nedalyvavimo „valstybei žalos nebus“ – nereikės algų mokėti⁴⁷.

⁴³ Kas atsitiko?, *Laisvė*, 1922 10 26, Nr. 196.

⁴⁴ Išrinkus seimą, ten pat, 1922 11 08, Nr. 208. Daugiau apie diskusiją dėl rinkimų rezultatų bei tautinių mažumų vaidmenį valstybėje žr. Mažumos ar didumos, ten pat, 1922 10 31, Nr. 200; ten pat, 1922 11 01, Nr. 201; Meškus, Teisingumas ar privilegija, ten pat, 1922 11 08, Nr. 206.

⁴⁵ To meto lietuviškoje spaudoje gana daug rašyta apie fašistų judėjimą, „sukilimą“ bei fašistų vadą B. Mussolinį. Paprastai tai buvo trumpos žinutės, informacija be išsamesnės analizės. Žr. *Lietuva*, 1922 10 18, Nr. 236; ten pat, 1922 10 27, Nr. 244; ten pat, 1922 11 01, Nr. 248; ten pat, 1922 11 03, Nr. 249; ten pat, 1922 11 04, Nr. 250; ten pat, 1922 11 05, Nr. 251; ten pat, 1922 11 03, Nr. 202; Fašistai sunaikino komunistus, ten pat, 1922 11 04, Nr. 203; ten pat, 1922 11 05, Nr. 204; ten pat, 1922 11 07, Nr. 205. Šiame numeryje buvo išspausdinta informacija apie tai, kad fašistai vienam nepaklusniam leidėjui žydų nukirpo barzdą ir priverė gerti riciną; A. Senn, Mussolini ir Italijos kaimynai, ten pat, 1922 11 08, Nr. 206.

⁴⁶ Pavyzdžiui, perskaičius rezultatus Utenos rinkimų apygardoje pasirodė, jog lenkų sąrašas, surinkęs 9914 balsų, o žydų – 8302, negavo nė vieno seimo nario mandato. Mat po Vyriausios rinkimų komisijos išaiškinimo dvi likusios seimo nario vietos apygardoje buvo perduotos Valstiečių liaudininkų sąjungai ir socdemams, tokiu būdu Valstiečių liaudininkų partija atstovą seime „gavo“ už 7221 balsą, o socialdemokratai net už 4493 balsus. Krikdemai vieną atstovą seime „gavo“ už 8977 balsus. Žr. Pr. Ysakas, Rinkimų teisė Lietuvoje, *Teisė*, 1925, Nr. 8, p. 16–17. Taip pat D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžioje*, Vilnius, 2009, p. 102.

⁴⁷ A. Jakštas, Naujas krašto šeimininkas, *Laisvė*, 1922 11 16, Nr. 213. Taip pat žr. D.D. [J. Bikienas] Žydų balsai, ten pat, 1922 12 10, Nr. 233. Beje, į seimą trys žydų deputatai grįžo tik vasario 27 d.

Apskritai 1922 m. rudenį viešojoje erdvėje – spaudoje antižydiškos, antisemitinės nuostatos ir nuotaikos ėmė reikštis vis labiau⁴⁸. Bene stipriausiai šios tendencijos išryškėjo Šaulių organizacijos savaitraštyje „Trimitas“. Žydai paprastai vaizduoti kaip neloyalūs, nepritariantys lietuvių tautos siekiams. Anot vieno autorių, nors tarp žydų ir pasitaiko Lietuvai palankių žmonių, visgi jų dauguma kitokia – žydai esą už nepriklausomybę nekovojo, vokiečių okupacijos metu buvo agentai ir šnipai, vėliau žydų jaunuomenė buvo aktyvūs bolševikų šalininkai, žydai priešinosi ir lito įvedimui, skleidė įvairias melagingas žinias ir pan. Savo elgesiu žydai tik erzina lietuvių visuomenę, o tai gali privesti prie „liūdnu pasekmių“. Štai tokiame kontekste iškildavo ir kalbos klausimas – dar viena žydų „blogybė“ – lietuvių kalbos ignoravimas. Žydai vengia kalbėti lietuviškai arba atsisako „iškabose“ vartoti lietuvių kalbą (priversti tai buvo daryti tik policijai spaudžiant). Tiesa, straipsniuose pabrėžiama, kad šauliai vengtų prievartos, smurtinių veiksmų prieš žydus. Kovoje su žydais esą reikia griežtų, bet teisingų priemonių, o pogromai būtų nenaudingi⁴⁹.

Galiausiai spaudoje užsiminta apie atsišaukimą „Piliečiai“, platintą Kaune, pasirašytą „Lietuvos nuo žydų apvalymo slapto komiteto“. Jame raginta naikinti nelietuviškas parduotuvių iškabas⁵⁰.

Galima teigti, kad politinė įtampa šalyje neatslūgo ir 1923 m. pradžioje. Naujai išrinktam seimui sunkiai sekėsi organizuoti darbą, galiausiai 1923 m. kovo 13 d. Pirminis seimas, išdirbęs vos kelis mėnesius, buvo paleistas. Tai atsitiko po to, kai seimo daugumos pritarimo negavo E. Galvanausko vyriausybės deklaracija-programa. Vyriausybės programos neparėmė ne tik opozicinės socialdemokratų bei valstiečių liaudininkų partijos, bet ir į seimą grįžę tautinių mažumų – lenkų ir žydų atstovai. Prieš balsavo ir Darbininkų kuopų nariai. Krikščionių demokratų bloko spaudoje „Laisvėje“ ir „Darbininke“ atsakomybė už politinę krizę buvo verčiama opozicijai, ji paprastai vaizduota kaip vieningas blokas, kurį sudaro bolševikai, žydai, lenkai ir su jais susibi-

⁴⁸ Alf. Pavartonis, Žydų pažinimo klausimu, *Trimitas*, 1922 10 28, Nr. 42. Panašių straipsnių „Trimite“ buvo ir daugiau, žr. *Trimitas*, 1922 10 21, Nr. 41; ten pat, 1922 11 11, Nr. 44; Senas Šaulys [VI. Pūtvinskis], Dar apie žydus, ten pat, 1922 11 18, Nr. 45; Žydai gabena Lietuvos auksą į Palestiną, ten pat, 1922 11 25, Nr. 46; Ged., Nelipkit ant sprando, *Laisvė*, 1922 11 25, Nr. 221.

⁴⁹ Senas Šaulys [VI. Pūtvinskis], Dar apie žydus, *Trimitas*, 1922 11 18, Nr. 45. Bet ko gero emociškai patys stipriausi bei priešiškesniausi žydams straipsniai „Trimite“ pasirodė gruodžio mėnesį. Jų autorius buvo asmuo, pasirašęs Jokūbo Blažiūno pavarde. Pažymėsime, kad tokio pobūdžio pasisakymų Lietuvos viešojoje erdvėje nei iki tol nei po to nebuvo. Pateiksime tik vieną to autoriaus „perliuką“ – jo teigimu, Lietuvos kaimuose žydai dėl jų nekultūringumo visiškai teisingai vadinti smarvėmis, suskretę kaip šėtonai. Apskritai, anot autoriaus, žydai yra išsigimstanti tauta, kuri nieko gero per savo buvimo laiką Lietuvoje nesukūrė. Todėl žydams iš Kauno išvykus, po jų mieste tepalikų tik mėšlo krūva. Žr. *Trimitas*, 1922 12 02, Nr. 47; 1922 12 09, Nr. 48; 1922 12 16, Nr. 49; 1922 12 23, Nr. 50.

⁵⁰ Žr., Senas Šaulys [VI. Pūtvinskis], Dar apie žydus, *Trimitas*, 1922 11 18, Nr. 45. Autorius rašė: „galima tarti, kad [minėtas komitetas] ir panašios rūšies agitacijos priemonės, tai pačių bolševikuojančių ir lenkuojančių žydų padaras“. Gal ten ir yra koks suklaidintas lietuvis, bet pinigai vistiek „kvepia žydiški“.

čiuliavę socdemai bei valstiečiai liaudininkai. Visi jie vadinti „išgamomis“ ir valstybės priešais⁵¹.

Murzinimo akcija – paplitimas, dalyviai, trukmė

Paprastai lietuviškoje istoriografijoje teigiama, kad murzinimo akcija prasidėjusi vasario 4 dieną Kaune. Tačiau archyviniai duomenys liudytų, kad panašių dalykų – iškabų teplojimo būta anksčiau. Žydų tautos taryba 1923 m. sausio 31 d. kreipėsi į Ministrą pirmininką teigdama, jog officiozo „Lietuva“ straipsnis, išspausdintas sausio 28 d., ir pavadintas „Artinasi 16 vasario“, kursto nesantaiką tarp tautų. Rašte Žydų tautos taryba pažymėjo, jog tokie straipsniai padeda susidaryti atmosferai, prie kurios tapo galimas „sistemingas ir matyt aiškiai organizuotas žydų kalba iškabų braižymas ir draskymas“.⁵²

Taigi pirmų bandymų gadinti iškabas galėjo būti ir dar iki vasario 4 d. Beje, šiame officiozo straipsnyje buvo teigiama, kad apskrities ir miesto viršininkas turėtų rūpintis gatvių užrašais. Esą pavadinimai rašomi trimis kalbomis, o turėtų būti tik lietuviškai⁵³. Anot straipsnio autoriaus, Kaune neturėtų būti iškabų su „parašais žargonu“, t. y. jidiš. Apskritai valstybės nepriklausomybės penkmetis galėjo tapti geru dirgikliu, akstinu imtis veiksmų ir „apvalyti“ šalies miestus nuo kalbinių svetimkūnių.

Antra vertus, nėra aišku, kiek ilgai „murzinimas“ atskirose Lietuvos vietose tęsėsi. Turimi šaltiniai leistų teigti, kad iškabų gadinimo akcija užsitęsė iki pat 1923 m. vėlyvo rudens, o gal net ir dar ilgiau. Vidaus reikalų ministerija spalio mėn. išsiuntinėjo apskričių ir miestų viršininkams aplinkraštį, kurio ketvirtajame punkte sakoma: „Pastaruoju laiku pasikartoja teplojimai iškabų ne lietuvių kalba rašytų. Toks iškabų teplojimas yra didžiausias nekultūringumo apsireiškimas, diskredituojantis mūsų valstybės padėtį užsieniuose ir kiršijantis vieną gyventojų dalį prieš kitą. <...> Turėdamas omenyje viršišdėstyta <...> imtis griežtų priemonių prieš panašius apsireiškimus.“⁵⁴

O kaip „murzinimo akcija“ buvo paplitusi? Spaudoje rašyta, jog iškabos nelietuvių kalba (žydų ir lenkų) buvo gadinamos ne tik Kaune, bet ir kituose Lietuvos miestuose. Tokie įvykiai fiksuoti Kybartuose bei Šiauliuose⁵⁵. Žinome apie tokį įvykį Panevėžyje.

⁵¹ Plačiau žr. L. Venclauskis, *Moderniojo lietuviško antisemitizmo genėzė ir raida (1883–1940)*, daktaro disertacija, Kaunas, 2008, p. 172–180; Opozicija ar grojimas, *Laisvė*, 1923 03 10, Nr. 57.

⁵² Žydų tautos tarybos raštas Ministrui pirmininkui E. Galvanauskui, 1923 01 31, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 306, l. 96. Tame pat rašte teigiama, kad kabinetas dar 1921 12 31 priėmęs nutarimą, kad valdžios potvarčiai turi būti skelbiami ir mažumų kalbomis (l. 97). Šį raštą pasirašė Finkelšteinas ir Garfunkelis.

⁵³ Ž m o g u s [?], Artinasi 16 vasario, *Lietuva*, 1923 01 28, Nr. 22.

⁵⁴ Vidaus reikalų ministro Žalkausko įsakymas, išsiuntinėtus miestų ir apskričių viršininkams, Nr. 3041, 1923 09 20, *LCVA*, f. 1265, ap. 1, b. 57, l. 18.

⁵⁵ *Laisvė*, 1923 03 08, Nr. 55 perspausdino žinutę iš žydų sionistų laikraščio „Žydų balsas“ (Jidiše štime) vasario 27 d. apie tai, kad iškabos buvo užtepliojamos Kybartuose, Šiauliuose. Tai atsitiko vasario 24–25 d.

Vasario pradžioje Klaipėdoje „juodai uždažyti visų parduotuvių bei gatvių pavadinimai, taip pat kitų viešai matomų iškabų užrašai nelietuvių kalba (žydiški, vokiški, lenkiški, rusiški)“⁵⁶. Greičiausiai tokių ar panašių faktų galėjo būti ir daugiau, ne visi jie papuolė į spaudą, išliko policijos kvotos dokumentuose ar užsienio valstybių pareigūnų pranešimuose.

Kas buvo murzinimo akcijos organizatoriai ir jos vykdytojai? Atsakyti į šį klausimą nėra paprasta. Tiesa, lietuviškoje istoriografijoje teigta, jog, pavyzdžiui, Kaune iškabas gadino studentai bei jaunesnieji karininkai⁵⁷. Apskritai archyvinė medžiaga leidžia teigti, jog akcijos buvo įgavusios masinį pobūdį – pavyzdžiui, Kauno akcijoje galėjo dalyvauti apie kelis šimtus asmenų⁵⁸. Tačiau nedaug ką galima pasakyti apie akcijos vykdytojus ar organizatorius. Anaiptol ne visuose kvotos dokumentuose identifikuoti vadinamieji tepikai. Kauno atveju buvo sulaukyta net trisdešimt asmenų. Anot valdininkų, tyrusių šį įvykį, dalis suimtųjų buvo išaiškinti, kiti pasivadino svetimomis pavardėmis, dalis nebuvo suimti, nes buvo nepilnamečiai. Tiesa, kas buvo tie „išaiškinti“, nerašoma⁵⁹.

Šiek tiek daugiau informacijos randame dokumentuose apie akciją Panevėžyje. Čia iškabos tepliotos 1923 m. lapkričio mėn. pabaigoje⁶⁰. Buvo gadinamos iškabos lenkų ir žydų kalbomis. Policijos atliktos kvotos metu paaiškėjo, jog lapkričio 21 d. apie ketvirtą valandą ryto būrys žmonių, kurių buvo apie 150, pirmiausia „apsupo milicininkus“ ir neleido jiems apie įvykį pranešti savo vyresnybei. (Tik vienam milicininkui pavyko pasprukti, tačiau, kai jis kartu su milicijos viršininko padėjėju grįžo į įvykio vietą, ten jau nieko nebebuvo.) Taip pat nustatyta, kad apskrities viršininko raštinę, viršininko būstas, nuovadų viršininkų būstai buvo „apstatyti ginkluotais po šešis žmonėmis“. Kvotos metu išsiaiškinta, kad murzinime dalyvavo vietinės kariuomenės dalies kareiviai ir karininkai, o taip pat šauliai. Beje, dalyviai „visokiais būdais slėpė savo veidą“. Rašte taip pat pažymima, kad murzinimui buvo gerai pasiruošta, nes darbas buvo atliktas per 10–15 minučių.

Fragmentiški murzinimo akcijos aprašymai leistų daryti kelias išvadas. Pirma, joms buvo neblogai pasiruošta, o vykdytojai buvo gerai organizuoti. Antra, dažnai kaip dalyviai minimi kariškiai⁶¹. Trečia, turima archyvinė medžiaga, paprastai tai kvo-

⁵⁶ V. V a r e i k i s, *Žydų ir lietuvių susidūrimai...*, p. 170.

⁵⁷ Ten pat, p. 1169.

⁵⁸ Vietinės kariuomenės brigados štabo majoro Mačiulaičio raštas krašto apsaugos ministrui, 1923 02 23, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 368, l. 13.

⁵⁹ Kauno m. ir apskrities karo komendanto pareiškimas vietinės kariuomenės brigados vadui, 1923 02 22 (24?), ten pat, l. 14–14ap.

⁶⁰ Panevėžio apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui, 1923 11 22, ten pat, f. 404, ap. 1, b. 141, l. 46–46ap.

⁶¹ Beje, archyviniai dokumentai leistų teigti, jog bent jau 1923 m. pradžioje tarp kariškių, pirmiausia karininkų, apskritai stiprėjo politinio radikalizmo nuotaikos. Kariuomenės generalinio štabo žvalgybos

tos dokumentai, nieko nesako apie tai, kas buvo akcijos organizatoriai ar iniciatoriai. Galiausiai, sprendžiant iš pareigūnų susirašinėjimo, įvykių kaltininkai formaliai, juriškai nebuvo nustatyti, todėl bylos teismų nepasiekė. Visgi reikėtų pastebėti, kad kai kada policijos dokumentuose aktyvesni akcijos dalyviai buvo minimi⁶². Turint galvoje tą aplinkybę, kad žinomuose dokumentuose murzinimo akcijose aktyviai dalyvavo kariškiai, spėtume, kad policija, apskrities ir miestų viršininkai (paprastai patys kariškiai) nesistengė pernelyg uoliai vykdyti savo pareigų. O gal taip buvo ir dėl to, kad akcija turėjo gana platų moralinį pritarimą bent jau dalyje lietuvių bendruomenės, taip pat ir policijos pareigūnų bei vietos administracijoje. Bet šie pastebėjimai tegali būti laikomi labiau prielaidomis nei galutinėmis išvadomis.

Įdomi ir dar viena aplinkybė, leidžianti geriau suprasti atmosferą, kurioje atsirado ir vyko murzintojų akcija, o galbūt padėtų identifikuoti ir murzinimo akcijos iniciatorius bei dalyvius. Praktiškai beveik tuo pat metu, kai per kraštą nuriedėjo murzintojų akcija, pradėti platinti ir atsišaukimai, pasirašyti „Lietuvos fašistų“ (kai kada „Lietuvos fašistų vykdomojo komiteto“) vardu. Dažniausiai jie buvo rašyti ranka. (Tiesa, pasitaikydavo ir spausdintų šapirografu.) Lietuvos istoriografijoje iki šiol nėra aišku, kas buvo jų autoriai.

Atsišaukimų turinys leistų teigti, kad tarp jų ir murzinimo akcijos būta ryšio. Vienas tokių atsišaukimų, pavadintas „Tautiečiai!“⁶³, prasideda tokiais žodžiais: „...valdžia matyt bijodama žydų ir jų visokių pakalikų vadinamų socialistų nepašalino „žydiškosios babilonijos“ iš Lietuvos. Žydai atnaujino savo bjaurius kregelius iškabose ir dargi išdidžiai pašaukė mus į karą“. Atsišaukime perspėjama: „Pradėjom nuo iškabų ir langų stiklų, baigsim žydų ir kompanijos gerklėmis.“ Ir galiausiai skelbiamas karas „visiems spekuliantams, talmudistams, rusintojams, komunistams, kyšininkams ir kitiems Lietuvos parazitams išnaudotojams“⁶³. Daugiau nei dešimt tokių atsišaukimų buvo išplatinta Joniškyje. Ieškodama platintojų, Joniškio milicija atliko kvotą, apklausė keliolika liudininkų, tačiau kaltų nenustatė. Tarp įtariamųjų buvo Joniškio muitinės

skyriaus rašte krašto apsaugos ministrui, datuotame 1923 m. kovo mėn., teigiama, jog tarp karininkų vis stiprėja nuotaikos padaryti ginkluotą perversmą ir įvesti „karo diktatūrą“. Tame dalis karininkų mato progą pagerinti ir savo materialinę padėtį. Žr. *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 130, l. 1. Apie radikalesnių karininkų ketinimus, ryšius su Tautos pažangos vadovais ir perversmo galimybes 1923 m. rašė Z. B u t k u s, Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8–9, p. 80–84 bei L. T r u s k a, Antanas Smetona ir jo laikai, Vilnius, 1996, p. 157–158.

⁶² Panevėžio apskrities ir miesto viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui, 1923 12 18, *LCVA*, f. 404, ap. 1, b. 141, l. 47; šiame rašte teigta: „įtariama, kad murziniame dalyvavo ketvirtuo pulko leitenantas Svyilas“.

⁶³ Joniškio penktos nuovados milicijos viršininko telefonograma Šiaulių m. ir apskrities milicijos vadui (nuorašas), 1923 03 15, *LCVA*, f. 412, ap. 5, b. 166, l. 2–2ap; Taip pat žr. Atsišaukimo „Tautiečiai!“ tekstas, ten pat, f. 1265, ap. 1, b. 73, l. 35–35ap.

valdininkai⁶⁴. Beje, vienas įtariamųjų aiškino, kad kovo mėn. pradžioje dalyvavo demonstracijoje Kaune prieš Antantės šalis, kurios „pastatė dėl Klaipėdos krašto sunkias sąlygas“. Liudininkas pažymėjo, kad per šią kovą 11 d. vykusią demonstraciją buvo dalinami fašistų atsišaukimai. Vieną tokių parsivežė į Joniškį, tačiau kaltinimus platinimu neigė⁶⁵.

Panašaus pobūdžio atsišaukimų bent jau Šiaurės Lietuvoje buvo platinama ir daugiau. Tų pačių metų gegužės mėn. keli atsišaukimai išplatinti Žagarėje. Juose nebuvo kalbama apie kovą su žydiškomis iškabomis, užrašais, o raginama „išnaudojtu“ bei „priešu“ žydų šalintis⁶⁶. (Iš žydų reikalaujama taikytis prie lietuviškos tvarkos, arba „eiti ten, iš kur atėję“ – į Palestiną ar pas Leibą Trockį į Maskvą.) Gegužės mėn. atsišaukimai, pasirašyti „Lietuvos fašistų vykdomojo komiteto vardu“, vėl platinti Joniškyje. Atsišaukimas prasidėjo kreipiniu „Tautiečiai! Lietuva – lietuvių ir lietuviams.“ Atsišaukime žydai kaltinti, jog reikalauja per didelių privilegijų, kad Lietuvos miestai dėl žydų įtakos vis dar lieka surusinti, jie varo „beribių šmugelį“, išnaudoja, atsakingi už kainų augimą ir pan. (Užsimenama ir apie iškabas žydų kalba.) Baigiasi atsišaukimas kvietimu lietuviams rūpintis rinkimais į seimą: „Rinkim, kas mums patinka, bet neduokim nė vieno balso toms partijoms [kurios] yra labiausiai žydų įtakoje. Štai jos: visi socialistai (liaudininkai-valstiečiai, socialdemokratai, socialrevoliucionieriai ir darbo kuopininkai.) Jei išrinksim nesocialistus – tai mes fašistai [?] laisviau organizuotis ir tuomet paliuosuosim Lietuvą nuo viso suso, kurs ją apsėdo <...> vienus pažabosim, kitus visai išvarysim.“⁶⁷ Atsišaukimų platinimu buvo įtariamasis „Milvydžių ploto telegrafo prižiūrėtojas“, tačiau jo kaltė nebuvo įrodyta⁶⁸.

Nors policijai ir nepavyko nustatyti atsišaukimų autorių, tačiau apie juos, vadina muosius fašistus, žinojo Lietuvos žvalgyba. Vienoje Generalinio štabo žvalgybos skyriaus pažymoje rašoma, kad „fašistų organizacija pradėjo veikti“ 1923 m. pradžioje, jos centras yra Kaune, savo skyrius turi ir kituose Lietuvos miestuose. Buvo žinomi ir aktyvesni vadovujančio fašistų organo Vykdomojo komiteto nariai bei kai kurių

⁶⁴ Jonišio milicijos raštas Šiaulių miesto ir apskrities milicijos vadui, 1923 03 26, ten pat, f. 412, ap. 5, b. 166, l. 1. Taip pat Šiaulių apygardos teismo valstybės gynėjo raštas Šiaulių viršininkui, 1923 05 11, ten pat, l. 9. Apklauso protokolai, 1923 03 19, ten pat, l. 6. Apklausti liudininkai šį atsišaukimą suvokė kaip raginimą sukilti prieš žydus. Žr. Apklauso protokolai, 1923 03 17; 1923 03 18; 1923 03 21, ten pat, l. 3ap, 5ap, 8ap.

⁶⁵ Protokolai apklauso, ten pat, l. 6, l. 7.

⁶⁶ Žagarės miesto antros nuovados viršininko protokolas, 1923 05 13, ten pat, b. 177, l. 1–1ap. Atsišaukimas „Tautiečiai! Lietuva lietuvių ir tik lietuviams“. Pasirašė „Fašistai“. Šapirografu, ten pat, l. 2.

⁶⁷ Atsišaukimas „Tautiečiai!“. Spausdintas, ten pat, f. 1265, ap. 1, b. 84, l. 138.

⁶⁸ Apklauso protokolai, 1923 05 12, ten pat, l. 137ap., l. 139. Jonišio milicijos raštas Šiaulių apskrities milicijos vadui, 1923 05 16, ten pat, l. 139ap.

vietinių skyrių nariai⁶⁹. Anot žvalgybininkų, fašistai organizuoja susirinkimus, svarsto veikimą prieš žydus, ruošia atsišaukimus. Būtent jiems buvo priskiriama atsišaukimų „Tautiečiai“, „Žinokit“, „Dar kartą“, „Valykim Lietuvą nuo žydų“, „Lietuviai“ ir kt. autorystė. Anot žvalgybininkų, pradėję savo veiklą atsišaukimais, vėliau fašistai griebėsi ir nelietuviškų iškabų teplojimo bei langų daužymo. Sprendžiant iš pažymos, tuo savo veikimą lietuviškieji fašistai ir baigė. Atrodo, jog provincijoje atsišaukimus platino žemesnės grandies įvairių valstybinių įstaigų tarnautojai, t. y. valdininkai. Taigi galima manyti, kad lietuviškieji fašistai galėjo prisidėti ir prie murzinimo akcijos. Jų atsišaukimuose formuluojami tie patys tikslai, kurių siekė ir „murzintojai“ – apvalyti viešąją erdvę nuo kalbinių svetimybų.

Reakcija į įvykius

Į viešų užrašų gadinimus Kaune pirmoji sureagavo Žydų reikalų ministerija. Jos atstovas Julius Bruckus šitą klausimą pakėlė Ministrų kabinete vasario 5 d. Atsakydamas į jo paklausimą vidaus reikalų ministras Oleka pareiškė, jog imtasi priemonių, kad tokie dalykai nepasikartotų⁷⁰. Tiesa, kokių priemonių, ministras nepaiškinė.

Į murzinimą sureagavo ir Lietuvos seimas. 1923 m. vasario 9 d. Seime socialdemokratų frakcija įteikė paklausimą vidaus reikalų ministrui ir krašto apsaugos ministrui dėl vasario 4 d. įvykių Kaune. Tame paklausime valstybės institucijos (milicija ir krašto apsaugos pareigūnai) buvo kaltinamos neveiklumu, o miesto komendantas tuo, jog nesiėmė jokių priemonių „degutavimui sustabdyti“. „Susidaro išpūdis, – teigta paklausime, kad Kauno komendantūra ir milicija, žinodama, kas mieste naktį dėjosi, rodė tiems nakties „veikėjams“ palankaus neutraliteto“. Socdemai pačius murzintojų veiksmus kvalifikavo kaip „išdykusį (t. y. chuliganišką) įstatymų laužymą ir svetimo turto gadinimą“. Taip murzinamas pačios Lietuvos veidas, o tokiais veiksmais sprendžiant „kalbų klausimą“ nepakęstų jokia kultūringa, save gerbianti visuomenė⁷¹.

Į socdemų paklausimą atsakė vidaus reikalų ministras K. Oleka. Ministras aiškino, kad milicija⁷² apie ruošiamą akciją nieko nežinojusi, todėl sargyba nebuvo sustiprinta.

⁶⁹ Anot žvalgybininkų, veiklesni Kaune veikusio fašistų vykdomojo komiteto nariai buvo „Darbininko“ laikraščio redaktorius pavaduotojas Baikutėnas, studentas P. Butėnas, Jonavos šaulių būrio vadas J. Vareikis, valstybės kontrolės revizorius Gerulis. Vietinių skyrių nariais buvę moksleiviai, tarnautojai, kunigai (kaip pvz., Ukmergėje). KAM Genštabo žvalgybos skyriaus apžvalga „Fašistai“, bd. [1923 09], *LČVA*, f. 378, ap. 2, b. 7247, l. 3–4. (Už šią nuorodą dėkoju kolegai dr. G. Rudžiui).

⁷⁰ Ministrų kabineto posėdis, 1923 02 05, ten pat, f. 923, ap. 1, b. 295, l. 25ap.

⁷¹ Socialdemokratų frakcijos Seime paklausimas, 1923 02 09, ten pat, f. 384, ap. 2, b. 368, l. 17–18. Taip pat Seimo stenogramos, 1923 02 09, 26 seimo posėdis, p. 1. Socdemų partijos vardu paklausimą pasirašė S. Kairys, M. Markauskas, A. Pilkauskas, N. Kremeris, L. Purėnienė.

⁷² Iki 1924 m. sausio mėn. viešąją tvarką užtikrinusi institucija buvo vadinama milicija. Vėliau ji buvo pervadinta į policiją.

Dėl šviesos stokos esą sunku buvo pažinti tepliojčius. K. Olekos teigimu, milicija veikusi aktyviai. Tačiau dažnai tepliojtojai milicininkų neklausę, buvo apstumdyti ar net patys išteplioti. Baigdamas ministras pažymėjo, kad vykstanti kvota ir „jeigu bus surasti kaltininkai, jie bus patraukti atsakomybėn“⁷³. Seimo nariai socdemai tokiais aiškinimais liko nepatenkinti. Jų atstovas Markauskas teigė, jog kai kurie asmenys, įtariamai iškabų gadinimu, buvo atvesdinti į policijos nuovadą, jiems buvo surašyti protokolai, buvo nustatytos netgi jų pavardės. Seimo nario teigimu: „tie žmonės, kurie operavo nakčia Kauno gatvėse, yra žinomi Kaunui gana plačiai...“ ir toliau kaltino ministrą, kad tas nenori nustatyti kaltininkų. Vėl kalbėjęs ministras paneigė kalbas, kad milicija nenorinti išaiškinti nusikaltėlių⁷⁴. Šitokias kalbas vidaus reikalų ministras pavadino gandais ir pažymėjo, jog išleidęs specialų įsakymą milicijai „griežtai reaguoti prieš tvarkos ardytojus“⁷⁵.

Dėl iškabų tepliojimo kilo diskusija ir spaudoje. Krikščionių demokratų „Laisvė“ teigė, jog tokiu būdu kovojama už lietuvių kalbos teises. Esą miestuose daug iškabų žydų ir lenkų kalbomis, o lietuvių kalba dalkoma. Nė vienoje šalyje tokios situacijos nėra, todėl šalinti reikėtų šių įvykių priežastis – turi būti priimtas griežtas įstatymas, įpareigojantis viešose vietose vartoti tik lietuvių kalbą⁷⁶. Kartu „Laisvė“ informavo apie valdžios pastangas kovoti su tepliojtojai. Rašyta apie vidaus reikalų ministro potvarkį milicijai – daugiau tokių dalykų neleisti. Laikraštis taip pat ragino viešai paskelbti tyrimo rezultatus⁷⁷.

Žydų spauda („Žydų balsas“ – „Idiše štime“) į murzintojų akciją atsakė straipsniu „Bergždžios jūsų pastangos“. Jame teigta, jog žydai viešuose užrašuose vis tiek vartosi savo kalbą⁷⁸. Anot „Lietuvos žinių“, kurios šį straipsnį perspausdino, įvykis nėra pavojingas, tai „jaunuolių išdykėlių darbas“, nekultūringas poelgis. Laikraštis stebėjosi, kodėl Kauno milicija nesulaikiusi tepliojtojų⁷⁹. Taip pat bandyta atsakyti į klausimą, kas buvo akcijos iniciatoriai. Laikraščio teigimu, tai galėjo būti ir lenkų agentų darbas⁸⁰. Kritiškai apie murzinimo akciją atsiliepė Tautos pažangos partijos vadovai. A. Voldemaras tepikus prilygino rusų žandarams, „gaudžiusiems lietuviškas knygas“. Kliuvo oficiozui „Lietuva“ bei krikdemų „Laisvei“, kuri „neatvirai“ reiškianti „pa-

⁷³ *Seimo stenogramos*, 1923 02 20, 28 seimo posėdis, p. 6.

⁷⁴ Ten pat, p. 7.

⁷⁵ Ten pat, p. 7.

⁷⁶ D e d e , Apsimurzino Kaunas, *Laisvė*, 1923 02 06, Nr. 30.

⁷⁷ Ten pat, 1923 03 08, Nr. 55.

⁷⁸ *Lietuvos žinios*, 1923 02 13, Nr. 36. Straipsnis „Idiše štime“ buvo išspausdintas vasario 6 dieną.

⁷⁹ Apie Kauno išmurzinimą, *Lietuvos žinios*, 1923 02 09, Nr. 33.

⁸⁰ Rašyta ir apie kitus antižydiškus ekscesus – apie išdaužytas žydų parduotuvių vitrinas Kaune. Taip pat buvo paskelbtas Šaulių sąjungos viršininko kapitono Klimaičio pareiškimas, kad šauliai tokiose akcijose nedalyvavę. Ten pat, 1923 03 09, Nr. 56.

sigėrėjimą“ murzinimo akcija, o taip pat abejota valdžios pastangomis nusikaltėlius išaiškinti ir nubausti⁸¹. A. Smetonos redaguojamas „Vairas“, smerkdamas murzinimo akciją, kartu ragino žydų bendruomenę „pratintis su ta mintimi, jog lietuvių kalba Lietuvoje esanti ne tik valstybinė jos kalba, bet ir jau reikalinga patiems Lietuvos žydams, ir jos demonstratyvus jų rusų kalbos pamėgimas mažiausiai nustoja šiandien pas mus savo prasmės“⁸².

Visgi reikėtų pažymėti, jog lietuviškoje spaudoje iškaubų gadinimo akcija sulaukė užtarėjų. Lietuvos darbo federacijos savaitraštis „Darbininkas“ perspausdino Lietuvos fašistų vykdomojo komiteto pasirašytą atsišaukimą „Žinokit“ (Jokioje kitoje partinėje spaudoje šis atsišaukimas nebuvo publikuotas.) Jame pabrėžiama, jog tepikai nėra kokie nors „nesubrendėliai“ ar paprasti „chuliganai“, o turi rimtų ketinimų ir nebijo valdžios veiksmų. „Mes parazitiniam, užsimiršusiam, ir akyplēšiam gaivalui galinga tautos ranka įrodysim, kad Lietuva yra lietuvių valstybė, bet ne tautinių mažumų respublikėlė...“, – teigta atsišaukime. Baigiamas atsišaukimas reikalavimu valdžiai „neleisti vidaus priešui, prisidengiančiam mažumų kauke, niekinti mūsų valstybės lietuviškumo bruožus“⁸³. Kartu su atsišaukimu buvo atspausdintas ir trumpas redakcijos komentaras, kuriame, nors tieiogiai ir nereiškiamas pritarimas akcijai ar fašistų veikimui, tačiau jis niekaip ir nekritikuojamas. Publikuotas dokumentas komentare pavadintas įspėjamoju „atsišaukimu visiems Lietuvos priešininkams.“ (Apskritai reikėtų pastebėti, jog Lietuvos darbo federacijos laikraštyje „Darbininkas“ 1922–1923 m. buvo dažnai publikuojami antisemitinio pobūdžio rašiniai⁸⁴.) Manytume, kad atsišaukimo publikavimo faktas bei aplinkybės leidžia daryti kelias bendresnes išvadas: pirma, dar kartą patvirtina prielaidą, kad tarp iškaubų tepliojų ir lietuviškųjų fašistų būta ryšio; antra, turint galvoje tą faktą, jog atsišaukimas pasirodė darbo federacijos spaudoje, o ši politinė jėga priklausė valdančiam krikdemų blokui, jos atstovai ne kartą buvo renkami į seimus, galima spėti, kad murzintojai turėję jei ne rimtų politinių užtarėjų, tai bent jau simpatikų.

Dabar grįžkim prie klausimo, kaip į įvykius reagavo Lietuvos vykdomoji valdžia. Tiek centrinė, tiek vietos valdžia stengėsi iškaubų tepliojus bei atsišaukimų platintojus pažaboti. Paprastai milicija pradėdavo kvotą, tačiau išaiškinti akcijos dalyvius sekėsi sunkiai. Atrodo, jog tik labai nedaugeliu atvejų vykdytojus pavykdavo nustatyti. Galiausiai mums nepavyko išsiaiškinti, ar tais atvejais, kai kvotos metu kaltininkai buvo nustatyti, bylos buvo perduotos teismui. Štai Panevėžio įvykių dalyvius ar bent dalį jų pavyko išsiaiškinti. Tai liudija pareigūnų susirašinėjimas. Panevėžio m. ir apskrities

⁸¹ A. V o l d e m a r a s, „Patriotų“ darbas, *Krašto balsas*, 1923 02 07, Nr. 30.

⁸² a b. [?] „Idiše štimme“ ir mes, *Vairas*, 1923 10 25, Nr. 6.

⁸³ *Darbininkas*, 1923 03 04, Nr. 10.

⁸⁴ Plačiau žr. L. V e n c l a u s k a s, *Moderniojo lietuviško antisemitizmo genezė ir raida*, p. 165–185.

viršininkas rašė Vidaus reikalų ministerijai: „Asmenys nustatyti, priemonių imtasi...“⁸⁵ Tiesa, jau kitame laiške teigiama, jog „kvota baigta, kaltininkai nenustatyti“⁸⁶. Gal šiuo atveju tyrėjus trikdė ta aplinkybė, kad įtariamieji buvo kariškiai. Todėl visai tikėtina, jog nenorint situacijos aštrinti, sukelti kariškių nepasitenkinimą, tyrimas apskritai buvo sustabdytas. Panašiai kovota ir su atsišaukimų platintojais. Atsišaukimai buvo nuplėšomi bei pradedama kvota. Šiaulių miesto ir apskrities viršininko rašte pavaldiniams teigiama: „...pavedu tuojau įsakyti milicijai stropiai daboti tvarkos, išklijuotus atsišaukimus plėsti ir konfiskuoti ir jų platintojus sulaikius traukti atsakomybėn“⁸⁷. Apskritai rūpintasi, kad „agitacijos kurstymas visuomenėje neapykantos prieš tautines mažumas, ypač prieš žydus“ nesukeltų konfliktų, peraugančių į prievartą. Tiesa, kaip ir murzintojų atveju atsišaukimų platintojų paprastai nustatyti nepavykdavo. Tai, žinoma, nereiškia, kad pareigūnams platintojai nebuvo žinomi. Sprendžiant iš vietos pareigūnų susirašinėjimo su Kaunu, bent jau kai kuriais atvejais galėjo būti kaip tik priešingai. Šiaulių apskrities viršininkas rašė Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui: „beplatinant atsišaukimus yra pastebėti asmenys, dalyvavę tokiuose patriotiniuose darbuose, kaip Klaipėdos krašto atvadavimas“⁸⁸. Taigi „elementas“ patriotiškas, lojalus valstybei, nors ir chuliganiškas...

Priemonių ėmėsi ir centrinė Lietuvos valdžia. Vidaus reikalų ministras 1923 m. rudenį išsiuntinėjo apskričių viršininkams aplinkraščių, kurio vienas straipsnių buvo susijęs ir su iškabų tepliotojais. Dokumente teigiama: „Pastaruoju laiku pasikartoja teplojimai iškabų nelietuvių kalba rašytų. Toks iškabų teplojimas yra didžiausias nekultūringumo apsireiškimas, diskredituojantis mūsų valstybės padėtį užsieniuose ir kiršinantis vieną gyventojų dalį prieš kitą.“⁸⁹ Todėl ministro Karolio Žalkausko įsakyму miestų ir apskričių viršininkai (kariškiai) raginami imtis „griežtų priemonių prieš panašius apsireiškimus“. Kokios tos priemonės, nebuvo sukonkretinta, atrodo, jog šis klausimas buvo paliktas spręsti patiems viršininkams. Taip pat buvo nurodama kuo griežčiau kovoti ir su įvairia „antisemitine propaganda“⁹⁰.

⁸⁵ Panevėžio m. ir apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, 1923 11 22, *LCVA*, f. 404, ap. 1, b. 141, l. 46ap.

⁸⁶ Panevėžio m. ir apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, 1923 12 18, ten pat, l. 47.

⁸⁷ Šiaulių m. ir apskrities milicijos vado raštas Šiaulių m. ir apskrities viršininkui, 1923 03 15, ten pat, f. 1265, ap. 1, b. 73, l. 36–37.

⁸⁸ Šiaulių m. ir apskrities viršininko raštas VRM piliečių apsaugos departamentui, bd [1923 kovas?], ten pat, f. 412, ap. 5, b. 262, l. 4.

⁸⁹ Vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. 3041. Nuorašas. 1923 09 20 (?), ten pat, f. 1265, ap. 1, b. 57, l. 18.

⁹⁰ VRM Piliečių apsaugos departamento raštas Šiaulių m. ir apskrities viršininko raštas. Slaptai. 1923 03 17, ten pat, f. 412, ap. 5, b. 262, l. 5.

Kartu pradėta labiau rūpintis lietuvių kalbos diegimu viešame gyvenime. Pirmiausia pačių pareigūnų kalbos žiniomis bei jų kokybe. Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas 1923 m. pavasarį išsiuntinėjo aplinkraščių, kuriame teigiama, jog milicininkams / pareigūnams kreiptis į piliečius ir kalbėti su tais, kurie moka valstybinę kalbą „svetimomis kalbomis“ „griežtai draudžiama“. Taip pat teigta, jog kriminalinės milicijos pareigūnai privalo per tris mėnesius išmokti lietuvių kalbą, o jos neišmokę valdininkai bus šalinami iš tarnybos⁹¹.

Galiausiai imtasi griežčiau reglamentuoti kalbų vartojimo klausimą viešosiose erdvėse. Vidaus reikalų ministerija 1924 m. liepos mėn. 7 dieną paskelbė įsaką, kuris reglamentavo kalbų vartojimą viešojoje erdvėje. Įstatymas skelbė, kad vieši užrašai turi būti lietuvių kalba. Taip pat pažymėta, kad užtepti ar kitaip gadinti nevalstybine kalba parašytas iškabas draudžiama. Nevalstybinę kalbą viešuose užrašuose galima buvo naudoti „kiemuose, neišinančiuose į gatvę ar aikštę“, taip pat afišose apie leistus susirinkimus. Įstatymą nurodyta įgyvendinti per tris mėnesius. Jo nesilaikantiems buvo numatytos ir bausmės – tūkstantis litų arba areštas kalėjime iki vieno mėnesio⁹². Tiesa, įstatymas vietos valdžiai kėlė įvairių neaiškumų dėl jo taikymo. Ko gero, ir gyventojams, pirmiausia tautinių mažumų atstovams ne visai buvo aišku – ką jis leidžia, o ką draudžia. Todėl dažnai tarp vietos valdžios ir Kauno vykdavo susirašinėjimas, kaip vieną ar kitą įstatymo nuostatą interpretuoti. Panevėžio miesto ir apskrities viršininkas klausė savo vyresnybės, ar galima leisti žydų bendruomenėms ir jų įstaigoms (ligoninėms, biurams ir t. t.) „išstatyti iškabas žydų kalba“. Iš Kauno sulaukta tokio atsakymo – žydų bendruomenė ir tokios įstaigos kaip ligoninės nėra prekybos ir pramonės įstaigos, todėl joms vidaus reikalų ministro 1924 m. liepos mėn. įsakas netaikomas⁹³. Panašių klausimų būta ir daugiau. Šiaulių apskrities viršininkas prašė paaiškinti, ar įstatymas yra taikomas ir mažumos gyventojų „tautiniams užrašams“, kaip žydų liaudies bankas, žydų mokykla, ar tokie užrašai gali būti rašomi dviem kalbom. Sulaukta atsakymo – žydų liaudies bankui kaip prekybinei įstaigai įstatymo straipsnis taikomas, o mokykloms – ne⁹⁴.

Kaip ten bebūtų, atrodo, kad valdžios taikytos policinės administracinės priemonės buvo rezultatyvios. Viešų iškabų nelietuvių kalba murzinimo akcija 1923 m. pabaigoje – 1924 m. pirmoje pusėje praktiškai baigėsi ir tokiu masiniu organizuotu mastu daugiau nebeprisikartojė.

⁹¹ Piliečių apsaugos departamento įsakymas Nr. 15, ten pat, f. 1265, ap. 1, b. 58, l. 39.

⁹² Ten pat, f. 394, ap. 2, b. 1463, l. 727.

⁹³ Panevėžio m. ir apskrities viršininko raštas VRM Piliečių apsaugos departamentui, 1924 11 26, ten pat, l. 721–722.

⁹⁴ Šiaulių m. ir apskrities viršininko susirašinėjimas su Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentu, 1924 10 17, ten pat, l. 728–729.

Kelios išvados pabaigai

Kokias galima padaryti išvadas, išanalizavus vadinamąją „murzinimo“ akciją? *Pirma*, formaliai konstituciškai lietuvių kaip valstybinės kalbos statusas buvo įtvirtintas tik 1922 m. rugpjūčio mėn. 1 d. Konstitucijoje. Kartu kaip nors įstatymiškai ar juolab konstituciškai reglamentuoti tautinių mažumų kalbų vartojimą viešajame gyvenime atsisakyta. Taip pat būtina pažymėti, kad Lietuvos miestuose, viešosiose erdvėse svarbią funkciją atliko tautinių mažumų kalbos ir ypač žydų, kaip vienos gausiausių miestiečių grupių. Tik 1924 m. liepos mėn. Vidaus reikalų ministerija paskelbė įsaką, reglamentuojantį kalbų vartojimą viešojoje erdvėje. Įstatymas skelbė, kad vieši užrašai turi būti lietuvių kalba. Taip pat pažymėta, kad užtepti ar kitaip gadinti nevalstybės kalba parašytas iškabas draudžiama. Už įstatymo nesilaikymą buvo numatytos bausmės. *Antra*, galima teigti, kad kalbamuoju laikotarpiu, t. y. maždaug 1922–1923 m., susidarė tam tikras atotrūkis tarp formalios teisinės situacijos, kuri deklaravo lietuvių valstybinės kalbos prioritetinį statusą, ir faktinės kalbų situacijos kasdieniame gyvenime, pirmiausia miestų viešosiose erdvėse ir ypač šalies sostinėje, kur lietuvių kalbai viešojoje erdvėje sunkiai sekėsi konkuruoti su tautinių mažumų kalbomis. Šitokia situacija bent jau dalyje lietuviškos visuomenės galėjo kelti ne tik nepasitenkinimą, bet ir priešišką tautinių mažumų kalboms, formuoti siekį kuo greičiau tokią „neteisingą“ tvarką pakeisti. *Trečia*, „kova“ už lietuvių kalbos teises viešajame gyvenime sutapo su antisemitizmo tendencijų stiprėjimu. Taip atsitiko ne tik todėl, kad žydai sudarė žymią miestų ir miestelių gyventojų dalį, bet ir todėl, kad bent jau dalies lietuviškos visuomenės laikyti atsakingi už sudėtingą socialinę-ekonominę bei politinę situaciją šalyje, o dažnai ir tiesiog nelojaliais Lietuvos valstybei, ką liudija nenoras „pereiti“ prie valstybinės kalbos vartojimo viešojoje erdvėje. *Ketvirta*, surinkti ir apibendrinti faktai liudija, kad viešų užrašų nelietuvių kalba „murzinimo“ akcija buvo gana gerai organizuota ir įgavo masinį pobūdį. Joje dalyvavo įvairių socialinių grupių atstovai: kariškiai, studentai, moksleiviai, smulkūs valdininkai. Pažymėtina ir ta aplinkybė, kad chronologiškai murzinimo akcija praktiškai sutapo su lietuviškų fašistų veiklos suaktyvėjimu. Kartu su viešų užrašų niokojimu buvo platinami ir fašistų vardu pasirašyti atsišaukimai, kuriuose taip pat buvo raginama kovoti ir su nelietuviškais užrašais viešosiose erdvėse. *Penkta*, tiek centrinė, tiek vietos valdžia ėmėsi administracinių priemonių iškabų tepliotojams bei atsišaukimų platintojams pažaboti. Antra vertus, būtina pastebėti, jog tik labai nedaugeliu atvejų policijai kvotos metu akcijos vykdytojus pavykdavo nustatyti. Paprastai tyrimas buvo nutraukiamas motyvuojant tuo, jog kalti asmenys nebuvo išaiškinti. Tiesa, kai kurie archyviniai duomenys liudytų, jog vietos valdžiai akcijų dalyviai galėjo būti žinomi. Galiausiai tikėtina, jog „murzinimo“ akcija privertė centrinę valdžią griežčiau reglamentuoti valstybinės ir tautinių mažumų kalbų vartojimą viešosiose erdvėse.

**“FIGHT FOR THE RIGHTS OF THE LITHUANIAN LANGUAGE” OR ONCE AGAIN
ABOUT THE CASE OF “SMEARERS”).
(ANTI-SEMITISM AND ITS MANIFESTATIONS IN THE PUBLIC LIFE
OF LITHUANIA IN 1922–1924)**

Summary

VLADAS SIRUTAVIČIUS

The article analyses the actions of mass smearing and other damaging of public signboards in non-Lithuanian language which were with intervals reoccurring throughout 1923-1924 in Lithuanian cities and towns. Generally the signboards and posters in Yiddish and Polish and in Klaipėda region also in German were being painted out. This issue has already been analysed in Lithuanian historiography.

A few circumstances are accountable for the re-discussion of the action of „smearing“. First of all, new archival sources that have been discovered facilitate a better understanding of the scope and character of the events. Secondly, the instigators and organizers of the “smearing” action have received little consideration yet. Thirdly, it seems that the position of the authorities towards the damaging of signboards has been under-analysed. And finally, the question of why such action was started and what were the underlying motives remains unanswered. Lithuanian historiography tends to associate the events with the intensification of anti-Semitic spirit at the end of 1922 and at the beginning of 1923. It really seems that the Jews were the ones who suffered most from the actions of “smearers” yet this statistics is explained by the fact that they constituted a good share of townspeople in Lithuania. An assumption can be made that the hostility of part of the Lithuanian society towards the Jews was bred by complicated political, social and economic situation and the Jews were considered accountable for that. This is a common reasoning of anti-Semitism – political and socio-economic situation simply amplify the traditional hostility towards the Jews typical of the societies of Central and Eastern Europe. However, the fact that the action of “smearing” had an explicit national-cultural character should also be taken into consideration. This also served as a means of “protest” against the prevalence of the languages of national minorities in towns and as a motive to “fight” for the usage of the Lithuanian language in public space.

The performed research allows the following conclusions. First, the status of the Lithuanian language as official language was constitutionalised only in the Constitution adopted on August 1, 1922. Besides, it should be noted that an important function was performed by the languages of national minorities in the public spaces of Lithuanian cities and towns; especially this is true speaking about Yiddish as the Jews were one of the most numerous groups of town dwellers. It was not until July 1924 that the Ministry of Home Affairs issued a decree providing for the usage of languages in public spaces. The decree limited the usage of languages for public signboards to Lithuanian. In addition, it was stated that the painting out or other damaging of signboards in the languages of national minorities was prohibited. Breach of the law was punishable. Second, it can be stated that throughout the period in question a certain gap between the formal legal context, which declared the superior status of the official language, and the actual situation of languages in everyday life, first of all in the public spaces of towns and especially those of the capital, where the Lithuanian language failed to rival the languages of ethnic groups, could be observed. Said situation could have been accountable for the dissatisfaction and even hostility expressed by part of the society towards the languages of national

minorities and for the aspiration to “correct” the unjust order as soon as possible. Third, the “fight” for the rights of the Lithuanian language in public life burst simultaneously with the intensification of the anti-Semitic spirit. The reasons for that being not only the fact that the Jews constituted the majority of the population of towns and cities but also the attitude of at least part of Lithuanian society towards the Jews considering them accountable for the complicated social-economic and political situation in the country and frequently viewing the Jews as disloyal to the Republic of Lithuania as evidenced by their reluctance to use the official language in public spaces. Fourth, the accumulated and generalized data suggest that the action of “smearing” of signboards in non-Lithuanian language was well organized and was performed on a mass scale. People of various social groups were involved in the events: soldiers, students, pupils and underlings. It should be noted that the action of “smearing” was organized in the period marked by the intensification of the activities of Lithuanian fascists. Fascist proclamations which were also instigating the fight against non-Lithuanian signboards in public spaces were distributed in the course of the “smearing” actions. Fifth, both – central and local authorities took administrative measures to curb the “smearers” and the distributors of proclamations. On the other hand, it should be marked that in very few cases the police were able to identify the organizers of the actions by means of interrogation. Normally the investigation would be terminated on the grounds of failure to identify the guilty. In fact, certain archival data suggest that some of the instigators of the actions were familiar to the local authorities. Conclusively it is probable that the “smearing” action urged the central authorities to strictly regulate the usage of the official language and those of national minorities in public spaces.

Gauta 2010 m. liepos mėn.

Vladas S i r u t a v i č i u s – Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyr. mokslo darbuotojas. Keliasdešimties mokslinių straipsnių ir dviejų monografių autorius. Moksliniai interesai: etniniai konfliktai, lietuvių–lenkų, lietuvių–žydų santykiai XX a.

El. paštas: sirutavicius@istorija.lt

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108